Published by Janardan Sakharam Kudalkar, M. A., LL. B., Curator of State Libraries, Baroda, for the Baroda Government, and Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the 'Nirṇaya-Sāgara' Press, 23, Kolbhat Lane, Bombay

Price Rs. 2

INTRODUCTION

The present book entitled *Sangīta Makaranda* by Nārada is one of the very few Sanskrit works on Music that have been hitherto printed and published.

Materials for a history of ancient Indian Music—

If the reader will just have a glance at the list, which is by no means complete, of Sanskrit works specially appended to this edition for the information of the researchers in the Department of Music, he will have an idea of the extent of the literature on the subject. The list does not include the names of a number of works written by many ancient masters of Music such as Venā, Matanga, Kohala, Tumburu, Yāshtika, Vis'vāvasu, Hanumān alias Ānjaneya, Dantila, Kambala, As'vatara, Rudrata, Kās'yapa, Umāpati[1], Gopāla Nāyaka &c. from whose works quotations have been made by Chatura Kallinātha (about A. D 1400–1500) in his commentary on *Sangīta Ratnākara*. Unfortunately Kallinātha mentions only the names of the authors and not the names of their works. Hence the names of the works of these authors could not be included in the list. In the above commentary Chatura Kallinātha has quoted one whole chapter from a work called '*Sangīta Meru*' by Kohala[2]. In this chapter Kohala mentions the names of the following writers on Music (probably dancing)—Bhatta Tandu, S'ambhu, Sumantu, Purari, Kshemarāja and Lohita Bhatta. He also mentions the name of a work entitled *Desī Nritta Samudra* by Nārada. Sārngadeva mentions a work called *Brihaddesī* by Yāshtika[3]. Besides these, names of numerous other authors have been mentioned by Sārngadeva in his *Sangīta Ratnākara* without specifying their works. As research work is being carried on by various Scholars and Institutions, it is likely that many of these works may come to light hereafter.

---

1. The Baroda Central Library has secured a copy of Umāpati's work entitled "*Aumāpatya*" from the Ms. in the [illegible] Govt. Library.
2. Vide *Sangīta Ratnākara* Vol. II, p. [illegible]
3. Vide *Sangīta Ratnākara* Vol. I, p. [illegible]

If all this vast hidden literature on Music existing in manuscripts at present be published, it will supply sufficient material to scholars to construct an authentic history of the origin and development of Aryan Music in India. Besides these works, the Vedis, Brâmhanas, Âranyakas, the various Suttras, Smritis, Purânas, and the Kâvyas and all such ancient literature, if studied critically with a view to collect materials for a history of Music, will surely disclose much interesting and valuable information. As an instance I may quote here the following passage from *Aitareya Âranyaka* which incidentally furnishes a description of the Vinâ that was in vogue in those times .—

" अथ खल्वियं दैवी वीणा भवति, तदनुकृतिरसौ मानुषी वीणा भवति । यथास्याः शिर एवममुष्याः शिरः, यथास्या उदरमेवममुष्या अम्भणम् । यथास्यै जिह्वा एवममुष्यै वादनम्, यथास्यास्तन्त्रय एवममुष्या अङ्गुलयः । यथास्याः स्वरा एवममुष्याः स्वराः, यथास्याः स्पर्शा एवममुष्याः स्पर्शाः, यथा ह्येवेयं शब्दवती तर्द्मवती एवमसौ शब्दवती तर्द्मवती, यथा ह्येवेयं लोमशेन चर्मणापिहिता भवति एवमसौ लोमशेन चर्मणाऽपिहिता । लोमशेन ह स्म वै चर्मणा पुरा वीणा अपिदधति । स यो हैतां दैवीं वीणां वेद श्रुतवदनो भवति, भूमिप्रास्य कीर्तिर्भवति, यत्र क्वचार्या वाचो भाषन्ते विदुरेनं तत्र " इति

ऐतरेयारण्यक आ० ३ अ० २ खं० ५
(आनन्दाश्रममुद्रक पृ० २२१)

Now this passage furnishes a good deal of information about the Vinâ then in vogue. The words Ambhana, Vâdana, Tantrayah, Svarâh, Spars'âh, S'abda and Tardma as applied to Vinâ have a technical sense and prove that the Modern Vinâ (Bina) has much in common with the ancient Vinâ. Besides, the passage specially records the fact that in earlier times prior to the composition of the work (*Aitareya Brâmhana*) a part of the Vinâ was covered with leather and that the practice had disappeared at the time of the said work.

Origin of Âryan Music—The elements of the art of Music seem to have originated with the Vedic songs called "Sâmas" which were sung at the time of performing particular ceremonies during a sacrifice. The rules about the singing of these "Sâmas" are recorded in some ancient Sanskrit treatises. We have no means of ascertaining the process by which the "Sâma" Music

developed into the more refined Music practised at the time of Bharata who is known as the founder of the present system of Music, although subsequent professors of the art may have further developed it and established different schools of Music by introducing innovations by their talents.

Bharata's *Nâtya Sâstra*—Bharata's *Nâtya Sâstra* is the most ancient of the books on Music handed down to posterity. Some scholars assign it to the first century after Christ, others to the fourth century. It is well-known that it is difficult to decide precisely the dates of ancient authors. Although as already hinted above many writers on Music came after Bharata, we have no means of giving any historical account of their lives and works.

S'àrngadeva's *Sangîta Ratnâkara*—the next author, whose work is available in print, is S'ârngadeva, the author of *Sangîta Ratnâkara*, who lived in the reign of King S'inghaṇa of Devagiri Modern Doulatâbâd (A. D. 1210-1247). Among the authors of books on Music, besides the names of deities such as Sadâs'iva &c., S'ârngadeva mentions the following names :—

Bharata, Kas'ypa, Matanga, Yâs'tika, S'ârdûla, Kohala, Vis'akhila, Dantila, Kambala, As'vatara, Vâyu, Vis'vâvasu, Arjuna, Nârada, Tumburu, Ânjaneya, Matrigupta, Swâti, Guna, Bindurâja, Kshetrarâja, Râhala, Rudrata, Nânya-bhûpâla, Bhojarâja and Paramardi Somes'a Mahipati. Among the commentators on Bharata's *Nâtya Sâstra* he mentions the names of Lollata, Udbhata, S'ankuka, Abhinavagupta and Kirtidhara.

I do not take any account of several other books such as *Sangîta Pârijâta*, *Râgavibodha*, *Sangîta Darpana*, *Rhidaya-Koutuka*, *Rhidaya-prakâs'a* &c., because all of them are of a later date.

Nârada, the author of the present work *Sangîta Makaranda*—The present work viz., *Sangîta Makaranda* is said to be the work of Nârada on the authority of the manuscript. It is difficult to say anything with certainty about Nârada's life and time. I shall place before the reader whatever can be gathered from internal evidence available in the book itself.

Nârada only mentions the names of the 18 **Jatis**[1] described by Bharata but does not give their definitions or examples as is done in the *Sangita Ratnâkara*.

As regards the Alankâras (combinations of notes for developing a Râga) he has mentioned only 19[2], whereas S'ârngadeva has mentioned about 63 in the *Sangita Ratnâkara*. The *Sangita Pârijâta* mentions 68 Alankâras and the *Râgavibodha* gives only 34.

Nârada has enumerated in all 93 different Râgas. *Sangita Ratnâkara* contains 264 Râgas in all. The *Sangita Pârijâta* describes 122 Râgas while the *Râgavibodha* enumerates about 50 Râgas.

Nârada mentions 3 species of Râgas viz. 1 पुरुषरागाः Masculine Râgas 2 स्त्रीरागाः Feminine Râgas and 3 नपुंसकरागाः Neuter Râgas[3].

Again he divides the Râgas into three groups viz. 1 मुक्ताङ्गकम्पिताः Râgas which have quivering (कम्पितगमक) throughout, 2 अर्धकम्पिताः Râgas which have partial quivering, and 3 कम्पविहीना Râgas which are absolutely free from quivering[4]. The *Sangita Ratnâkara* and other later books do not mention these divisions.

As regards the Vinâ instrument our author says that there are 18 kinds of it. But the number of the names given comes to 19. They are — १ कच्छपी २ कुब्जिका ३ चित्रा ४ वहन्ती ५ परिवादिनी ६ जया ७ घोषावती ८ ज्येष्ठा ९ नकुली १० महती ११ वैष्णवी १२ ब्राह्मी १३ रौद्री १४ कूर्मी १५ रावणी १६ सरस्वती १७ किन्नरी १८ सैरन्ध्री १९ घोषका. If we take परिवादिनी as a common name for Vinâ instead of a particular kind, then the number 18 given by the author can be reconciled with the names. He states that these various kinds are due to the difference in the arrangement of the strings[5]. But S'ârngadeva mentions the following 11 kinds of Vinâ — १ एकतन्त्री २ नकुल ३ त्रितन्त्रिका ४ चित्रा ५ वीणा ६ विपञ्ची ७ मत्तकोकिला ८ आलापिनी ९ किन्नरी १० पिनाकी and ११ निःशङ्कवीणा. Chatura Kallinâtha, the commentator of *Sangita Ratnâkara*, says that the last mentioned Vinâ was invented by S'ârngadeva whose honorific title was निःशङ्क[6].

---

1. Vide page 10, verses 106–110.
2. Vide page 14, verses 14–17.
3. Vide page 18 verses 53–63.
4. Vide page 20 verses 84–85.
5. Vide page 22 verses 6–8.
6. Vide *Sangita Ratnâkara* Vol. II, p. 480.

the Gândhâra Grâma states that it is according to Nârada's *opinion* :—

> यद्रा धत्रिश्रुतिः षड्जे मध्यमे तु चतुःश्रुतिः ।
> रिमयोः श्रुतिमेकैकां गान्धारश्चेत्समाश्रितः ।
> पश्रुतिं धो निषादस्तु धश्रुतिं सश्रुतिं श्रितः ॥ ४ ॥
> गान्धारग्राममाचष्टे तदा तं नारदो मुनिः ।
> प्रवर्तते स्वर्गलोके ग्रामोऽसौ न महीतले ॥ ५ ॥
>
> संगीतरत्नाकर पृ० ४६

Now this very definition is to be found in this *Sangîta Makaranda* of Nârada as follows :—

> यदा धत्रिश्रुतिः षड्जे मध्यमे तु चतु श्रुतिः ।
> रिमयोः श्रुतिरेकैका गान्धारस्य समाश्रया ॥ ५४ ॥
> पञ्चमश्रुतिरेका च निषादश्रुतिसंश्रया ।
> गान्धारग्राममाचष्टे तदा तं नारदोऽब्रवीत् ॥ ५५ ॥
> प्रवर्तकः स्वर्गलोके ग्रामोऽसौ न महीतले ।
>
> सङ्गीतमकरन्द पृ० ५-६

From these circumstances we must conclude that *Sangîta Makaranda* of Nârada is an older work than the *Sangîta Ratnâkara* and that it was known to S'ârngadeva (A. D. 1210–1247). Until we get further proof to establish the exact date, we must hold that Nârada, the author of *Sangîta Makaranda* lived sometime in the interval between Mâtrigupta A. D. 550 and S'ârngadeva A. D. 1210–1247, that is, he must have lived between the 7th and 11th centuries.

The Manuscript.

Source of the Manuscript—*The present edition of the Sangîta Makaranda of Nârada is based upon one single manuscript* furnished to me by the Central Library of Baroda.

The credit of having discovered this rare manuscript is due to the wife of Mr. R. Ananta Krishna Shâstry, the officer employed by the Baroda Central Library for search of Sanskrit manuscripts. Mr. Shâstry, while on an official tour in H. E. H. the Nizam's Territory in 1919, was examining Mss. in an old Pandit's house at Gadwâl with his wife when the latter noticed this Ms. Through the kindness of the Hon. Sir Stuart Fraser, K. C. S. I.,

C. I. E., the then Resident of Hyderâbâd Mr. Shâstri obtained a note on H. H. The Raja Saheb of Gadwal through Mr. M. A. N. A. Hydari, B. A., Judicial Secretary, Hyderabad. Thus Mr. Shâstry got the loan of the manuscript through the kind influence of the Râjâ Sâheb to whom are due the sincerest thanks of all lovers of Indian music.

Description of the Manuscript—The manuscript is written in Devanâgari characters on old Ahmedabad paper of a yellowish tinge. It consists of 32 folios, the size of the folio being 10¼ × 5¼ inches and each side of the folios containing 9 lines. The hand-writing is fair and the headings of the subjects in the body of the text are written in red ink the colour of which has not faded, though the manuscript was written in the Shake year 1599 (A. D. 1677) that is 243 years ago. On the last three pages the copyist has painted 9 different designs of a rosette in black, yellow, red and green colours.

The manuscript begins as follows:—

श्रीमहागणपतये नमः । श्रीसाम्बसदाशिवाय नमः । श्रीमातृभूतेश्वराय नमः ।

The colophon is as follows:—

इति सङ्गीतमकरन्दः समाप्तः । शुभमस्तु । शके १५९९ शालिवाहे पिङ्गलनामसंवत्सरे आश्विनमासे शुक्लपक्षे विजयादशम्यां विद्यापुरमहानगरे श्रीमन्महागणपतिदासकृष्णाजीदत्तेनेदं सङ्गीतमकरन्दाख्यपुस्तकं लिखितम् । महागणपतिर्जयति ॥

From this colophon it is evident that the manuscript was copied in Shake 1599 (A. D. 1677) by one Krishnâji Datta who was a devotee of the deity Mahâganapati and lived in Vidyâpura.

This Vidyâpura is no other than Vijayanagara which was the capital of the late Vijayanagara Empire and which is now in ruins. The present manuscript was discovered at Gadwâl which, though now a feudatory of the Hyderabad State, was in former times a feudatory or a part of the Vijayanagara Empire. It is probable that after the complete ruin of Vidyâpura alias Vijayanagara the manuscript must have come to Gadwâl which is not very far from the ruined capital. For this information I am indebted to my friend Mr. J. S. Kudâlkar of Baroda Central Library.

सङ्गीतमकरन्दग्रन्थस्य विषयानुक्रमणी ।

सङ्गीताध्याये प्रथमः पादः ।

श्लोकाङ्काः विषयः पृष्ठं

सङ्गीताध्याये द्वितीयः पादः ।

सङ्गीताध्याये तृतीयः पादः ।

सङ्गीताध्याये चतुर्थः पादः ।

विषयानुक्रमणी ।

नृत्याध्याये चतुर्थः पादः ।

ॐ

श्रीनारदविरचितः

सङ्गीतमकरन्दः ।

सङ्गीताध्याये प्रथमः पादः ।

प्रणम्य शिरसा देवं शङ्करं लोकशङ्करम् ।
सङ्गीतशास्त्रं सङ्गृह्य वक्ष्ये लोकमनोहरम् ॥ १ ॥

ब्रह्मा तालधरो हरिश्च पटही वीणाकरा भारती
वंशाढ्यौ शशिभास्करौ श्रुतिधराः सिद्धाप्सरःकिन्नराः ।
नन्दीभृङ्गिरिटादिमर्दलधराः सङ्गीतको नारदः
शम्भोर्नृत्तपरस्य मङ्गलतनोर्नाट्यं सदा पातु नः ॥ २ ॥

गीतं वाद्यं च नृत्यं च त्रयं संगीतमुच्यते ।
नारदेन कृतं शास्त्रं मकरन्दाख्यमुत्तमम् ॥ ३ ॥

आदौ नादोत्पत्तिर्निरूप्यते ।

अनाहतो हतश्चैव स नादो द्विविधो मतः ।
तथोभयोस्तयोर्मध्येऽनाहतोऽपि निरूप्यते ॥ ४ ॥

---

१ [illegible] —
"[illegible] ।
[illegible]"
[illegible] ।
[illegible] । २ [illegible] ।

आकाशसंभवो नादो यः सोऽनाहतसंज्ञितः ।
तस्मिन्ननाहते नादे विरामं प्राप्य देवताः ॥ ५ ॥
योगिनोऽपि महात्मानस्तदानाहतसंज्ञके ।
मनो निक्षिप्य संयान्ति मुक्तिं प्रयतमानसाः ॥ ६ ॥
सोऽप्याहतः पञ्चविधो नादस्तु परिकीर्तितः ।
नखवायुजचर्माणि लोहशारीरजास्तथा ॥ ७ ॥
नखं वीणादयः प्रोक्ता वंशाद्या वायुपूरकाः ।
चर्माणि च मृदङ्गाद्या लोहास्तालादयस्तथा ॥ ८ ॥
देहनादेन ते युक्ता नादाः पञ्चविधाः स्मृताः ।
गीतं वाद्यं च नृत्यं च त्रयं सङ्गीतमुच्यते ॥ ९ ॥
आदौ ब्रह्मा विचार्यैव नाट्यं लोके प्रपञ्चितम् (?) ।
अनाहतात्समाकृष्य सप्तनामानि योजितः ॥ १० ॥
तं नादं सप्तधा कृत्वा तथा षड्जादिभिः स्वरैः ।
नाभिहृत्कण्ठतालुषु नासादन्तोष्ठयोः क्रमात् ॥[1] ११ ॥
षड्जश्चर्षभगान्धारौ मध्यमः पञ्चमस्तथा ।
धैवतश्च निषादश्च स्वराः सप्त प्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥
षड्जं मयूरो वदति चातको ऋषभं तथा (?) ।
अजो विरौति गान्धारं क्रौञ्चः क्वणति मध्यमम् ॥ १३ ॥
पुष्पसाधारणे काले पिकः कूजति पञ्चमम् ।
अश्वश्च धैवतं चैव निषादं च गजस्तथा ॥ १४ ॥
एवं स्वरान् समाकृष्य वीणादिषु निधाय च ।
तेन चाहतनादेन सङ्गीतमकरोत्तदा ॥ १५ ॥
सरस्वत्याश्च वीणायां षड्जादिस्वरसंयुतम् ।
पाठयामास गन्धर्वान् हृद्यं श्रुतिमनोहरम् ॥ १६ ॥
रूपालप्ती रागालप्तिरिति स द्विविधः स्मृतः ।
रागालप्तिरनालापरूपतः शब्द उच्यते ॥ १७ ॥

---

१ अत्र श्लोकस्य [illegible] । [illegible] यथा [illegible] निर्दिष्टम् । २ '[illegible]' इति पाठे [illegible] स्यात् । ३ '[illegible]' इति [illegible] स्यात् ।

सामवेदादिदं गीतं तज्जग्राह पितामहः ।
तद्गीतं नारदायैव तेन लोकेषु वर्णितम् ॥ १८ ॥
गीतेन प्रीयते देवः सर्वज्ञः पार्वतीपतिः ।
गोपीपतिरनन्तोऽपि वंशध्वनिवशं गतः ॥ १९ ॥
सामवेदे रतो ब्रह्मा वीणासक्ता सरस्वती ।
अन्ये च बहवः पूर्वे यक्षदानवमानवाः ॥ २० ॥
अज्ञातहृदयस्त्वाद्दुर्बालः पर्यङ्कधारकः ।
रुदन् गीतामृतं पीत्वा हर्षोत्कर्षं प्रपद्यते ॥ २१ ॥
वनेचरस्तृणाहारः श्रुत्वा मृगशिशुः पशुः ।
लुब्धो लुब्धकसङ्गीते गीते यच्छति जीवितम् ॥ २२ ॥
कृष्णसर्पोऽपि तं नादं श्रुत्वा हर्षं प्रपद्यते ।
तस्य गीतस्य माहात्म्यं कः प्रशंसितुमर्हति ॥ २३ ॥
सर्वाश्रमाणां जातीनां नृपाणां प्रीतिवर्धनम् ।
धर्मार्थकाममोक्षाणामिदमेव हि साधनम् ॥ २४ ॥
स्थायी स्वरेषु सञ्चारी तथारोह्यवरोहकौ ।
स्वराश्चतुर्विधा ज्ञेया रागोत्पादनगोचराः ॥ २५ ॥
स्वरा वादी च संवादी विवादी च चतुर्विधाः ।
अनुवादी च सर्वत्र प्रयोगे बहुशः स्मृतः ॥ २६ ॥
वादी स्वरस्तु राजा स्यान्मन्त्री संवादिरुच्यते ।
स्वरो विवादी वैरी स्यादनुवादी च भृत्यवत् ॥ २७ ॥
देववंशास्तु सगमाः पञ्चमः पितृवंशजः ।
रिधौ ऋषिकुले जातौ निषादोऽसुरवंशजः ॥ २८ ॥
ब्रह्मजाती समौ ज्ञेयौ रिधौ क्षत्रियजातिकौ ।
निगौ वैश्यावित्ति प्रोक्तौ पञ्चमः शूद्रजातिकः ॥ २९ ॥

---

१ 'तज्जग्राह' इति पाठः समीचीनः । २ 'रतौ' इति समीचीनः पाठः स्यात् । ३ 'स्मृताः' इति बहुवचनान्तः पाठः समीचीनः । ४ 'संवादी' इति शुद्धं पदं, छन्दोभङ्गभिया 'संवादिः' इति रूपं कृतमिति भाति ।

पद्माभः पिञ्जरः स्वर्णवर्णः कुन्दप्रभः सितः ।
पीतः कर्बुर इत्येते तेषां वर्णा निरूपिताः ॥ ३० ॥
षड्जः कमलवर्णः स्यादृषभः पिञ्जरस्तथा ।
गान्धारः स्वर्णवर्णः स्यान्मध्यमः कुन्दवर्णकः ॥ ३१ ॥
पञ्चमः सितवर्णः स्याद्धैवतः पीतवर्णकः ।
नैषादः कर्बुरो वर्णः सप्तवर्णा निरूपिताः ॥ ३२ ॥
जम्बुशाककुशक्रौञ्चशाल्मलीश्वेतनामसु ।
द्वीपेषु पुष्करे चैव जाताः षड्जादयः स्वराः ॥ ३३ ॥
जम्बुद्वीपे च षड्जः स्याच्छाकले ऋषभोदयः ।
कुशद्वीपे च गान्धारः क्रौञ्चद्वीपे च मध्यमः ॥ ३४ ॥
शाल्मलीद्वीपनामाख्ये पञ्चमः स्वर उद्भवः(?)[1] ।
श्वेतद्वीपे तथा जन्म धैवतं नामसंज्ञिकम्(?) ॥ ३५ ॥
पुष्करे चैव जातोऽयं निषादः परिकीर्तितः ।
सप्तस्वरान्समुद्धृत्य वीणादिषु निधाय च ॥ ३६ ॥
दक्षोऽत्रिः कपिलश्चैव वसिष्ठो भार्गवस्तथा ।
नारदस्तुम्बुरुश्चैव षड्जादीनां ऋषीश्वराः ॥ ३७ ॥
वह्निर्ब्रह्मा शारदा च शर्वश्रीनाथभास्कराः ।
गणेश्वरादयो देवाः षड्जादीनां तु देवताः ॥ ३८ ॥
क्रमादनुष्टुब्गायत्री त्रिष्टुप् च बृहती तथा ।
पङ्क्त्युष्णिगौ च जगती छन्दांसि परिकीर्तिताः (?)[2] ॥ ३९ ॥
षड्जस्य जमदग्निश्च आत्रेयो ऋषभस्य च(?) ।
गान्धारस्य गौतमस्तु वसिष्ठो मध्यमस्य च ॥ ४० ॥
श्रीवत्सः पञ्चमस्यैव धैवतस्य पराशरः ।
शालङ्कायो निषादस्य गोत्राणि कथितानि च ॥ ४१ ॥
षड्जः शतभिषग्जश्च चित्रा च ऋषभस्य च(?)[3] ।
गान्धारस्य धनिष्ठा भं मध्यमस्य मघा स्मृता ॥ ४२ ॥

---

१ 'पञ्चमस्य समुद्भवः' इति पाठः समीचीनः स्यात् । २ त्रिष्टुप्योऽयं पाठः । ३ अतःपद-[illegible] शोधनीयम् ।

पञ्चमस्योत्तरा भं स्यात्पूर्वाषाढा तु धैवतम् ।
अनुराधा निषादस्य षड्जादीनां तु तारकाः ॥ ४३ ॥
कुम्भस्तुला मेषश्चैव सिंहः कन्या धनुस्तथा ।
वृश्चिकश्च तथा राशयः क्रमाज्ज्ञेया बुधैः सदा ॥ ४४ ॥
शनिर्भृगुः शशी चैव सूर्यश्चन्द्रसुतस्तथा ।
गुरुर्भूमिसुतश्चैव [1]चैते राश्यधिदेवताः ॥ ४५ ॥
स्वराः सरिगमाश्चैव चत्वारो राक्षसाः स्मृताः ।
पधौ मानुषसंज्ञौ च निषादं दैवतं विदुः ॥ ४६ ॥
षड्जस्याद्भुतवीरौ च ऋषभस्य च रौद्रकः ।
गान्धारस्य च शान्तं च हास्याख्यं मध्यमस्य च ॥ ४७ ॥
पञ्चमस्य च शृङ्गारो बीभत्सो धैवतस्य च ।
करुणा च निषादस्य मतसम्यानरसा नव ॥ ४८ ॥
ग्रामः स्वरसमूहः स्यान्मूर्छना तु स्वराश्रया ।
षड्जमध्यमगान्धारग्रामत्रयमुदाहृतम् ॥ ४९ ॥
षड्जश्च मध्यमश्चैव चैतौ भूमौ प्रकल्पितौ ।
स्वर्गलोकेऽपि गान्धारः प्रसिद्धो न महीतले ॥ ५० ॥
षड्जग्रामः पञ्चमश्च धैवतश्च श्रुतिक्रमात् ।
मध्यमः पञ्चमः शुद्धषड्जसंवादिरुच्यते ॥ ५१ ॥

अयं तु षड्जग्रामः ।

सोपान्ते पञ्चमस्तिस्रो धैवतस्य चतुःश्रुतिः ।
पञ्चमो धैवतश्चैवर्षभः संवादिरुच्यते ॥ ५२ ॥

अयं तु मध्यमग्रामः ।

अप्रसिद्धोऽपि भूलोके क्रमाद्वक्ष्येऽपि नारदः ।
तत्सु(त्स्व?)रूपं देवलोके ज्ञातव्यं शास्त्रलक्षणैः ॥ ५३ ॥
यदाथस्त्रिश्रुतिः षड्जे मध्यमे तु चतुःश्रुतिः ।
रिमयोः श्रुतिरेकैका गान्धारस्य समाश्रया ॥ ५४ ॥

---

१ 'चैता राश्यधिदेवताः' इति समीचीनः पाठः । २ 'शान्तश्च हास्याख्यो मध्यमस्य च' इति पाठः साधुः । ३ अस्फुटार्थोऽयं श्लोकः ।

ग म प ध नि स रि ।

षड्जः प्राधान्यमापत्त्वादमात्यादिगतस्तथा (१) ।
ग्रामः स्यादथ लोपत्वान्मध्यमस्तु पुरःसरः ॥ ६३ ॥
क्रमाद्ग्रामत्रये देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
हेमन्तग्रीष्मवर्षासु ज्ञातव्यास्तु यथाक्रमम् ॥ ६४ ॥
पूर्वाह्णकाले मध्याह्ने अपराह्णे नयादिभिः ।
षड्जादिमध्यगान्धाराः श्रुपेतैश्वर्यसन्ततिः१ ॥ ६५ ॥
क्रमात्स्वराणां सप्तानामारोहश्चावरोहणम् ।
मूर्च्छनेत्युच्यते ग्रामद्वये ताः सप्त सप्त च ॥ ६६ ॥
षड्ग्रामे तु क्रमम् मन्द्रोपिरटनीयता (१) ।
शुद्धषड्जा मत्सरीकृदश्वक्रान्ताभिरुद्गता ॥ ६७ ॥
ताः शुद्धमध्यमार्गेण सप्त पारं च हृष्यकाः ।
मध्यमस्थानषड्जेन मूर्च्छनारभ्यते क्रमात् ॥ ६८ ॥
अधःस्थानैर्निषादाद्यैः षड्जः स्यान्मूर्च्छनाक्रमात् ।
मध्यममध्यममारभ्य संवीरी मूर्च्छना भवेत् ॥ ६९ ॥
षड्जस्थानपदोपस्थस्वराद्वारभ्यते क्रमात् ।
षड्जस्थानस्थितैराद्यैरथान्याद्याः परे विदुः (१) ॥ ७० ॥
हरिणाश्वादिरागाद्यैर्मध्यमस्थानसंज्ञितैः ।
षड्जादीन्मध्यमादींश्च ततोऽर्द्धः सः स्वरः क्रमात् ॥ ७१ ॥
चतुर्धा ताः पृथक् शुद्धाः काकलीकलितास्तथा ।
सान्तराः सद्वयोपेताः षट्पञ्चाशदुदीरिताः ॥ ७२ ॥
श्रुतिद्वयं चेत् षड्जस्य निषादः संश्रयेदसौ ।
सा काकली मध्यमस्य गान्धारस्त्वन्तरः स्वरः ॥ ७३ ॥

---

१ संगीतरत्नाकरेऽस्य श्लोकस्य पाठो दृश्यते यथा—

'षड्जः प्रधान आद्यत्वादमात्याधिपतस्तथा ।
ग्रामे स्यादविलोपित्वान्मध्यमस्तु पुरःसरः ॥' सं. र. पृ. ४६

२ '°सु गातव्या°' इति संगीतरत्नाकरे पृ. ४६ । ३ 'षड्जे क्रमशो मन्द्रादौ रजनी चोत्तरायता' इति शुद्धः पाठः स्यात् ।

जातिभिः श्रुतिभिश्चैव स्वरा ग्रामत्वमागताः ।
तद्भूस्थैव भूत्वैव काव्यमन्यप्रतिष्ठिताः ॥ ८६ ॥
स्वराः षड्जादयस्तत्र ग्रामौ द्वौ षड्जमध्यमौ ।
केचिद्गान्धारमप्याहुः स तु नेहोपलभ्यते ॥ ८७ ॥
सप्तस्वरादयो ग्रामे चतुर्दश च मूर्च्छनाः ।
तासामेकोनपञ्चाशद्विलेनतत्स्वरमण्डलम् ॥ ८८ ॥
भूर्लोकाच्चायने षड्जो भुवर्लोकात्तु मध्यमः ।
स्वर्गलोकात्तु गान्धारो नारदस्य मतं यथा ॥ ८९ ॥
आद्या सुत्तरमन्द्रा स्याद्रजनी चोत्तरायता ।
चतुर्थिच्छुद्धषड्जा पञ्चमी मत्सरीकृता ॥ ९० ॥
अजक्रान्ता तु षष्ठी च सप्तमी ""रुद्गता ।
प्रतिपत्त्यादितिथिषु जाता मन्द्रास्तु संयुताः ॥ ९१ ॥
सनिधपमगरिसा ज्ञातव्याः सप्त मूर्च्छनाः ।
षड्जग्रामाश्रिता ह्येता नारदेन विवक्षिताः ॥ ९२ ॥

मध्यसंवीरादिस्वरः ।

संवीरा हरिणाश्वा च स्यात्कलोपनतायता ।
शुद्धमध्या तथा चैव मार्दवी पौरवी तथा ॥ ९३ ॥
कृष्णप्रतिपदः सप्त तिथीषु (?) जनिताः स्वराः ।
तास्वरा (?) मध्यमग्रामे स्थापिता नारदेन च ॥ ९४ ॥
नन्दा विशाला सुमुखी चित्रा चित्रावती शुभा ।
आलापा चेति गान्धारग्रामे स्युः सप्त मूर्च्छनाः ॥ ९५ ॥
कृष्णाष्टम्यादितिथयः स्वराः सप्त हितास्तथा ।
गान्धारे स्थापितास्तेन नारदेन यथाक्रमम् ॥ ९६ ॥
सप्त स्वरास्तथा सप्त मूर्च्छना याः प्रकीर्तिताः ।
तानाश्चतुरशीतिस्तु ता एतस्मिन्निरूपिताः ॥ ९७ ॥

---

१ "सप्त स्वराश्चरी ग्रामाश्चतुर्दश" इति इतरः पाठः स्यात् । २ "चतुर्दश मूर्छनाश्च च" इति भरतादिप्रामाण्यात् पाठः । ३ "अश्वक्रान्ता तथा षष्ठी सप्तमी चाभिरुद्गता" इति भ. ना. पाठः ।

कूर्मीरवा च विज्ञेया तथाग्नी कैशिकी तथा ।
उच्चनीचा तथारूपा विरूपा विमलावतिः ॥ १०९ ॥
जातयोऽष्टादश ह्येवं ब्रह्मणा गदिताः पुरा ।
तद्विदित्वा नारदेन गीतरूपाणि वर्णयन् (?) ॥ ११० ॥

स्वरप्रकृतिविकृतयः ।

प्रकृती द्वे विजानीयात्स्वरतत्त्वेषु संस्थिते ।
तत्रापि च तयोर्मध्ये षड्जादि च निषादकम् ॥ १११ ॥
या सा प्रकृतिर्विज्ञेया भरतेन च चर्चिता ।
विकृतिश्च निषादादिषड्जान्तस्वरपूरिता ॥ ११२ ॥

तन्त्रीप्रकृतिविकृतयः ।

द्वितीया प्रकृतिः संज्ञा कथ्यते नारदेन च ।
षड्जादयोपश्रुतयश्चत्वारो गुणसंज्ञकाः (?) ॥ ११३ ॥
तेषु सर्वेषु वर्तन्ते वाद्यादयः प्रकल्पिताः ।
अनुवादि च वाद्यन्ताविततं कथ्यते बुधैः ॥ ११४ ॥

इति श्रीनारदकृतौ सङ्गीतमकरन्दे सप्तस्वरोत्पत्तिपञ्चनादोत्पत्तिप्रकृतिनिरूपणं
नाम प्रथमपादः ।

सङ्गीताध्याये द्वितीयः पादः ।

अथ सङ्गीतदेहनिरूपणम् ।

चैतन्यं सर्वभूतानां विवृतं जगदात्मना ।
नादब्रह्म तदानन्दमद्वितीयमुपास्महे ॥ १ ॥
गीतस्वरूपं वक्ष्याम्यतिविचित्रं मनोहरम् ।
राज्ञां कौतुकसंलापं विदुषां ज्ञानहेतुकम् ॥ २ ॥

---

१ 'कार्मीरवी च विज्ञेया तथाग्नी कैशिकी तथा' इति म. का. पाठः ।

वेलावली च भूपालः सोमरागस्तथैव च ।
एते रागास्तु गातव्याः प्रातःकाले विशेषतः ॥ १२ ॥
शङ्कराभरणः पूर्वो धलहंसस्तथैव च ।
देशी मनोहरी चैव सावेरी दोम्बुली तथा ॥ १३ ॥
काम्भोजी गोपिकाम्भोजी कैशिकी मधुमाधवी ।
पहुलीद्वयं मुखारी च तथा मङ्गलकौशिका ॥ १४ ॥
एते रागविशेषास्तु मध्याह्ने परिकीर्तिताः ।
शुद्धनाटा च सालङ्गो नाटी शुद्धवराटिका ॥ १५ ॥
गौलो मालवगौडश्च श्रीरागश्चाहरी तथा ।
तथा रामकृती रञ्जी छाया सर्ववराटिका ॥ १६ ॥
वराटिका द्रावटिका देशी नागवराटिका ।
कर्णाटहयगौटीति इत्येते चन्द्रमांशजाः ॥ १७ ॥
एते रागविशेषास्तु प्रातःकाले तु देवताः ।
सायमेषां प्रगानेन तस्य श्रीरतुला भवेत् ॥ १८ ॥
ईशानं च हरिं स्मृत्वा मध्याह्नादेरनन्तरम् ।
रागतः शृण्वतो वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १९ ॥
प्रहरैकोदयादर्वाक् प्रहरैकोदयोपरि ।
देशाक्षी भैरवा शुद्धा नादं यत्प्रहरोद्भवम् ॥ २० ॥
वराटिका तथा शुद्धा द्रावटीरागसंज्ञिका ।
प्रहरोपरि गातव्या महारी माहुरी तथा ॥ २१ ॥
आन्दोली च रामकृती छायानाटा च रङ्गका ।
मध्याह्नात्परतो यामे गौडरागानि यानि च ॥ २२ ॥
त्रियामोपरि गातव्या शुद्धसालङ्गनाटिका ।
एवं कालविधिं ज्ञात्वा गायेद्यः स सुखी भवेत् ॥ २३ ॥
रागावेलाप्रगानेन रागाणां हिंसको भवेत् ।
यः शृणोति स दारिद्री आयुर्नश्यति सर्वदा ॥ २४ ॥

देवताविषये गीतं पुण्यनामप्रवर्द्धनम् ।
आध्यात्मिकैर्य[1] योगेन सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २५ ॥
विवाहसमये दानदेवतामुनिसंगमे ।
अथवेलरागमाकर्ण्यं[2] न दोषो भैरवीं विना ॥ २६ ॥
श्रीरागो मालवश्चैव तथा मालवकौशिका ।
सावेरी मेघरञ्जी च हिन्दोला कौशिकी तथा ॥ २७ ॥
तुण्डी तुरुष्कतुण्डी च पङ्गाली माहुरी तथा ।
देवक्रिया रागहंसी देशाक्षी भैरवी तथा ॥ २८ ॥
सालङ्गभैरवी चान्या कम्भारी च तथा परा ।
कर्णाटाहवपङ्गाला शुद्धहिन्दोलिका तथा ॥ २९ ॥
पुन्नाटः शुद्धनाटश्च तथा सारङ्गनाटिका ।
वेलावली छायनाटी रागरङ्गस्तथैव च ॥ ३० ॥
वराटी द्रावटी चैव तथा नागवराटिका ।
कर्णाटमिश्रनाटी च तथा शुद्धवराटिका ॥ ३१ ॥
कौमोदकी मलहरी सारङ्गो बहुलीद्वयम् ।
त्रोटी पहटिका चैव मुखारी मधुमाधवी ॥ ३२ ॥
मल्वारी गुर्जरी चैव सौराष्ट्री ललिता तथा ।
नागध्वनी च काम्भोजी धनाश्री च तथा परा ॥ ३३ ॥
कोलाहरश्छायगौडा रामा दोम्बुलिका तथा ।
वसन्तभैरवी चैव सावेरी सैन्धवी तथा ॥ ३४ ॥

अथ गृहस्वराः ।

सम्पूर्णरागो देशाक्षी मध्यमादिः प्रकीर्तितः ।
वसन्तभैरवी शुद्धभैरवी मादितः क्रमात् ॥ ३५ ॥
सम्पूर्णमालवीरागो गान्धारादिः प्रकीर्तितः ।
नाटरागश्च सम्पूर्णः स षड्जादिरुदाहृतः ॥ ३६ ॥
मुखहारी च सम्पूर्णो धैवतादिर्निगद्यते ।
सम्पूर्णश्चाहरी प्रोक्तो मध्यमादिरुपक्रमः ॥ ३७ ॥

---

१ °ध्यात्मिकेन योगेन° इति शुद्धः पाठः स्यात् । २ °अवेलराग° इति शुद्धः पाठः स्यात् ।

बलहंसश्च सम्पूर्णो गान्धारादिः प्रकीर्तितः ।
वसन्तः शुद्धसंज्ञश्च सपड्जादिरुदाहृतः ॥ ३८ ॥
रामक्रिया शुद्धसंज्ञा सपड्जादिरुदाहृता ।
वराटिका शुद्धसंज्ञा सपड्जादिरुपक्रमा ॥ ३९ ॥
एवं सम्पूर्णरागाणां गृहस्वर उदाहृतः ।

अथ षाडवरागगृहस्वर उच्यते ।

षाडवो देवगान्धारो गादिर्वर्ज्यो निषादकः (?) ॥ ४० ॥
नीलाम्बरी षाडवः स्याद्गादिर्वर्ज्यो निषादकः ।
श्रीरागः षाडवो रागः सपड्जादिर्गवर्जितः ॥ ४१ ॥
शुद्धबङ्गुली मध्यमादिर्निवर्ज्यस्तु षाडवः ।
शुद्धगौलः षाडवः स्यान्निषादादिर्धवर्जितः ॥ ४२ ॥
ललितः षाडवो रागः सादिर्वर्ज्यो ग च स्वरः (?) ।
मालवश्रीः षाडवः स्यात्षड्जादिश्च रिवर्जितः ॥ ४३ ॥
भूपालः षाडवो रागो गादिः षड्जविवर्जितः ।
पडवश्री षाडवश्च रिवर्ज्योऽपि निषादकः ॥ ४४ ॥
गुण्डक्री षाडवश्चैव गान्धारादिर्गवर्जितः ।
कुरञ्जी षाडवो रागो निवर्ज्यो मध्यमादितः ॥ ४५ ॥
सङ्गृह्य नारदेनैव गृहस्वरमुदीरितम् ।

अथ औडवरागगृहस्वराः ।

धन्यासी औडवः प्रोक्तः सावेरी धनिवर्जितः ॥ ४६ ॥
औडवो गुर्जरी प्रोक्तः सादिर्वर्ज्यौ रिधौ तथा ।
रिधौ वर्ज्यौ मध्यमादिरौडवा मधुमाधवी ॥ ४७ ॥
मेघरञ्जी मध्यमादि धनिवर्ज्यौ तथौडवः ।
वेलावल्यौडवः स्यात्तु गादिर्वर्ज्यौ सरीस्वरौ ॥ ४८ ॥

१ [illegible]

रामकृत्यौडवः स्यात्तु गादिर्वर्ज्यौ रिधौ स्वरौ ।
नारायणी निषादादिरौडवो धपवर्जितः ॥ ४९ ॥

पालिरौडवः षड्जादिर्वर्ज्यौ मध्यमपञ्चमौ ।
एवं प्रधानरागाः स्युर्लक्षणोक्तं यथाक्रमम् ॥ ५० ॥

अनन्ताः सन्ति सन्दर्भा नानादेश्याः प्रकीर्तिताः ।
सङ्कीर्णरूपिणो रागाः सङ्कीर्णा नाम विश्रुताः ॥ ५१ ॥

ब्रह्मा चा (?) षाडवाश्चैव क्षत्रजा औडवास्तथा ।
सम्पूर्णा मुनिजाः प्रोक्ता भरतज्ञैः प्रशंसिताः ॥ ५२ ॥

अथ पुल्लिङ्गरागाः ।

वङ्गालः सोमरागश्च श्रीरागश्च तथैव च ।
भूपाली छायगौडश्च शुद्धहिन्दोलिका तथा ॥ ५३ ॥

आन्दोली दोम्बुली चैव गौडः कर्णाटकाह्वयः ।
फडमञ्जी शुद्धनाटी तथा मालवगौलकः ॥ ५४ ॥

रागरङ्गच्छायनाटी रागः कोलाहलस्तथा ।
सौराष्ट्री च वसन्तश्च शुद्धसारङ्गभैरवी ॥ ५५ ॥

रागध्वनिस्तथा ह्येते पुंरागाः परिकीर्तिताः ।
नारदेन विचित्रेण सन्ति नामानि वक्ष्यते (?) ॥ ५६ ॥

अथ स्त्रीरागाः ।

तुण्डी तुरुष्कतुण्डी च मल्वारी माहुरी तथा ।
पौरालिकी च काम्भारी मल्लानी सैन्धवी तथा ॥ ५७ ॥

मालद्वाख्या च गान्धारी देवक्री वेशिनी तथा ।
वेलावली च पहुली गुण्डक्री घूर्जरी तथा ॥ ५८ ॥

वराटी द्रावडी हंसी गौडी नारायणी तथा ।
आहरी मेघरञ्जी च मिश्रनादा यथाक्रमात् ॥ ५९ ॥

---

१ "ब्रह्मणा चा" इति मूलपाठः स्यात् ।

अथ नपुंसकरागाः ।

कौशिकी ललितश्चैव धनाशी च कुरङ्गिका ।
सौराष्ट्री द्राविडी शुद्धा तथा नागवराटिका ॥ ६० ॥
कौमोदकी च रामक्री सावेरी च तथैव च ।
कलहंसः सामवेदी शङ्कराभरणस्तथा ॥ ६१ ॥
नपुंसका इति प्रोक्ता रागलक्षणकोविदैः ।
एतन्मतं नारदस्य ब्रह्मणा कथितं पुरा ॥ ६२ ॥
रौद्रेऽद्भुते तथा वीरे पुंरागैः परिगीयते ।
शृङ्गारहास्यकरुणं (?) स्त्रीरागैश्च प्रगीयते ॥ ६३ ॥
भयानके च बीभत्से शान्ते गायन्नपुंसके ।
अनेन विधिना ज्ञात्वा गेयं सर्वार्थसाधनम् ॥ ६४ ॥
शृणु चान्यं प्रवक्ष्यामि नादं चैव शुभाशुभम् ।
साम्प्रतं मुनिशार्दूल गीतगानविधिं तथा ॥ ६५ ॥
मध्यमादिर्मालवश्री श्रीकापि जयसाक्षिका ।
वराटी घूर्जरी गौडकोलाहलवसन्तकाः ॥ ६६ ॥
धन्नाश्री देशदेशाख्या बङ्गालादित्रयोदश ।
रागाङ्गरागमाख्यातं नारदेन महात्मना ॥ ६७ ॥
भूपालो भैरवश्चैव श्रीरागः वडमञ्जरी ।
वसन्तमालवी नाटबङ्गालाः पुरुषाः स्मृताः ॥ ६८ ॥
वेलावली मलहरी बहुली भूपयोषितः ।
देवक्रिया च वैराली कामभारी भैरवस्त्रियः ॥ ६९ ॥
श्रीरागपतिकाम्भोजी भङ्गाली च कुरङ्गिका ।
देशी मनोहरी तुण्डी वडमञ्जरियोषितः ॥ ७० ॥
सारङ्गनाटनाटाख्या अहरीनाटयोषितः ।
नारायणी च गान्धारी रञ्जी वङ्गालयोषितः ॥ ७१ ॥

१ °करुणे स्त्री° इति शुद्धः पाठः स्यात् ।

अकम्पाः कम्पसंयुक्ताः सकम्पाः कम्पवर्जिताः ।
यस्तच्छृणोति मूढात्मा तावुभौ ब्रह्मघातकौ ॥ ८५ ॥
विष्णुरूपो भवेत्तालो नादश्चैव शिवात्मकः ।
प्रणवो ब्रह्म चेत्याहुर्गीतशास्त्रविशारदाः ॥ ८६ ॥
तालं धृत्वा प्रमाणेन पश्चाद्गीतं समारभेत् ।
तथा नादं प्रकुर्वीत पश्चाद्गीतं प्रगीयते ॥ ८७ ॥
अनेनैव प्रकारेण गीतमाकर्णयेद्ध्रुवम् ।
तस्य नाभावदोषोऽस्ति महापातकतत्समः (?) ॥ ८८ ॥
श्रुतिहीनं च यद्गानं वीणावेण्वादिसम्भवम् ।
यः शृणोति स आप्नोति पातकं दुःखमेव च ॥ ८९ ॥
अपस्वरं कुनादं च श्रुतिहीनं तथाधिकम् ।
यः शृणोति स मूढात्मा पतते नरके चिरम् ॥ ९० ॥
शोकसन्तापदारिद्र्यमायुः क्षीणं भवेद्ध्रुवम् ।
राज्यनाशो मनोदुःखं भवत्येव न संशयः ॥ ९१ ॥
ज्ञात्वा सर्वमिदं शास्त्रं यः शृणोति सदा नृपः ।
आयुरारोग्यमैश्वर्यं लभते वाञ्छितं फलम् ॥ ९२ ॥

इति श्रीनारदकृतौ सङ्गीतमकरन्दे तृतीय-
पादः समाप्तः

सङ्गीताध्याये चतुर्थः पादः ।

अथ मृदङ्गलक्षणम् ।

दक्षिणाङ्गे स्थितो रुद्र उमा वामे प्रतिष्ठिता ।
शिवशक्तिमयो नादो मर्दले परिकीर्तितः ॥ १ ॥
शिवनादे भवेद्व्याधिः शक्त्या दारिद्र्यमाप्नुयात् ।
द्विनादयुक्तः श्रेष्ठश्च श्रुतियुक्तश्च मर्दले ॥ २ ॥
स्त्रीध्वनिः पुरुषाकारः रुयाकारश्चैव पुंस्वरः ।
आयुर्लक्ष्मीहरौ नित्यमश्राव्यौ तावुभौ ध्वनी ॥ ३ ॥

अकम्पाः कम्पसंयुक्ताः सकम्पाः कम्पवर्जिताः ।
यस्तच्छृणोति मूढात्मा तावुभौ ब्रह्मघातकौ ॥ ८५ ॥
विष्णुरूपो भवेत्तालो नादश्चैव शिवात्मकः ।
प्रणवो ब्रह्म चेत्याहुर्गीतशास्त्रविशारदाः ॥ ८६ ॥
तालं धृत्वा प्रमाणेन पश्चाद्गीतं समारभेत् ।
तथा नादं प्रकुर्वीत पश्चाद्गीतं प्रगीयते ॥ ८७ ॥
अनेनैव प्रकारेण गीतमाकर्णयेद्ध्रुवम् ।
तस्य नाभावदोषोऽस्ति महापातकतत्समः (?) ॥ ८८ ॥
श्रुतिहीनं च यद्गानं वीणावेण्वादिसम्भवम् ।
यः शृणोति स आप्नोति पातकं दुःखमेव च ॥ ८९ ॥
अपस्वरं कुनादं च श्रुतिहीनं तथाधिकम् ।
यः शृणोति स मूढात्मा पतते नरके चिरम् ॥ ९० ॥
शोकसन्तापदारिद्र्यमायुः क्षीणं भवेद्ध्रुवम् ।
राज्यनाशो मनोदुःखं भवत्येव न संशयः ॥ ९१ ॥
ज्ञात्वा सर्वमिदं शास्त्रं यः शृणोति सदा नृपः ।
आयुरारोग्यमैश्वर्यं लभते वाञ्छितं फलम् ॥ ९२ ॥

इति श्रीनारदकृतौ सङ्गीतमकरन्दे तृतीय-
पादः समाप्तः

सङ्गीताध्याये चतुर्थः पादः ।

अथ मृदङ्गलक्षणम् ।

दक्षिणाङ्गे स्थितो रुद्र उमा वामे प्रतिष्ठिता ।
शिवशक्तिमयो नादो मर्दले परिकीर्तितः ॥ १ ॥
शिवनादे भवेद्व्याधिः शक्त्या दारिद्र्यमाप्नुयात् ।
द्विर्नादयुक्तः श्रेष्ठश्च श्रुतियुक्तश्च मर्दले ॥ २ ॥
स्त्रीध्वनिः पुरुषाकारः रूपाकारश्चैव पुंस्वरः ।
आयुर्लक्ष्मीहरौ नित्यमभाव्यौ तावुभौ ध्वनी ॥ ३ ॥

रागद्वेषपरित्यागी (गः?) साधुत्वमुचितज्ञता ।
अनुच्छिष्टोक्तिनिर्बन्धो नूतनधातुविनिर्मितिः ॥ २७ ॥
परचित्तपरिज्ञानं प्रबन्धेषु प्रगल्भता ।
द्रुतगीतविनिर्माणं पदान्तरविदग्धता ॥ २८ ॥
त्रिस्थानगमकप्रौढो विविधालप्तिनैपुणः (?) ।
अवधानगुणैरेभिः वरो वाग्गेयकारकः ॥ २९ ॥
विद्यमानोऽधिकं चैवं मातृमन्दस्तु मध्यमः ।
धातुमातृप्रवीणः प्रबन्धेष्वपि मध्यमः ॥ ३० ॥
रम्यमातुविनिर्माता अधमो मन्दधातुकृत् ।
वरो वस्तु कविर्वर्णकविर्मध्यम उच्यते ॥ ३१ ॥
कुट्टकारोऽन्यकारस्तु मातुकारः प्रकीर्तितः ।
मार्गं देशीं च यो वेत्ति स गन्धर्वोऽभिधीयते ॥ ३२ ॥
यो वेत्ति केवलं मार्गं स्वरादिः स निगद्यते ।
हृद्यशब्दः सुशारीरो ग्रहमोक्षविचक्षणः ॥ ३३ ॥
रागरागाङ्गभाषाङ्गक्रियाङ्गोपाङ्गकोविदः ।
प्रबन्धगाननिष्णातो विविधालप्तितत्त्ववित् ॥ ३४ ॥
सर्वस्थानादिगमकेष्वनायासलसद्गतिः ।
आयत्तकण्ठस्तालज्ञः सावधानो जितश्रमः ॥ ३५ ॥
शुद्धस्थानलयाभिज्ञः सर्वकाकुविशेषवित् ।
अपारस्थायिसञ्चारः सर्वदोषविवर्जितः ॥ ३६ ॥
क्रियापरोचितालापः सुस्वरो धारणान्वितः ।
स्फूर्जन्निश्चजनो हारिरहकृद्भजनोद्धरः (?) ॥ ३७ ॥

---

१ 'रागद्वेषपरित्यागः साधुत्वमुचितज्ञता' इति सङ्गीतरत्नाकरे (पृ. २४४)। २ 'अनुच्छिष्टोक्तिनिर्बन्धो नूत्नधातुविनिर्मितिः' इति सङ्गीतरत्नाकरे। ३ 'त्रिस्थानगमकप्रौढिर्विविधालप्तिनैपुणम्' इति सङ्गीतरत्नाकरे। ४ °गुणैरेभिर्वरो वाग्गेय° इति सङ्गीतरत्नाकरस्थः पाठः। ५ °धिकं धातुं मातुमन्दस्तु मध्यमः° इति सङ्गीतरत्नाकरगतः पाठः। ६ °धातुमातुविदप्रौढः प्रब° इति सङ्गीतरत्नाकरे। ७ 'कुट्टिकारोऽन्यधाती तु मातुकारः प्रकीर्तितः' इति सङ्गीतरत्नाकरे। ८ 'स्फूर्जन्निर्जवनो हारिरह ष्कृद्भजनोद्धुरः' इति सङ्गीतरत्नाकरे।

सुसम्प्रदायो गीतज्ञैर्गायने गायनाग्रणीः ।
इत्युक्तमस्तु विज्ञेयो गीतज्ञः प्रतिपादितः ॥ ३८ ॥
गुणैः कतिपयैर्हीनो निर्दोषो मध्यमोत्तमः (मतः ?) ।
महामाहेश्वरेणोक्तः सदोषो गायकाधमः ॥ ३९ ॥
शिक्षाकारोऽनुकारश्च रसिको रञ्जकस्तथा ।
भावुकश्चेति विज्ञेया गायकाः पञ्चधा जगुः (?) ॥ ४० ॥
व्यक्तं पूर्णं प्रसन्नं च सुकुमारमलङ्कृतम् ।
समं सुरक्तं श्लक्ष्णं च निकृष्टं मधुरं तथा ॥ ४१ ॥
विद्ध्यैते स्युर्गुणानं ते (?) तत्र वक्ता (व्यक्तः) स्फुटस्वरः ।
प्रकृतिः श्रुतयश्चोक्तं छन्दोरागपदैः स्वरैः ॥ ४२ ॥
सुसम्पूर्णं च पूर्णाङ्गं प्रसन्नं प्रकटार्थकम् ।
सुकुमारं कण्ठभवं त्रिस्थानोक्तमलङ्कृतम् ॥ ४३ ॥
स्वरवर्णलयस्थानं स्वय(सम ?)मित्युच्यते बुधैः ।
सुरक्तं वल्लकीवंशकण्ठोत्थान्यैकतागुणम् (?) ॥ ४४ ॥
नीचोच्चप्लुतिमध्यादौ श्लक्ष्णता श्लक्ष्णउ(मु)च्यते ।
उच्चैरुच्चारणादुक्तं निकृष्टं भरतादिभिः ॥ ४५ ॥
मधुरं धुर्यलावण्यं पूर्णं जनमनोहरम् ।
दृष्टं लोके न शास्त्रेण श्रुतिकालविरोधि च ॥ ४६ ॥
येनैकत्तं (?) कलायासं गतश्रममयोदकम् ।
ग्राम्यं संदिग्धमित्येवं दशधानी तु दुष्टता ॥ ४७ ॥
एवं सङ्गीतशास्त्रज्ञैः कथिता लोकविश्रुताः ।

इति गीतदोषाः ।

षड्जर्षभगान्धारौ मध्यमः पञ्चमस्तथा ॥ ४८ ॥
धैवतश्च निषादश्च स्वराः सप्त प्रकीर्तिताः ।
षड्जादिस्वरसंमिश्रं गानं च परिकीर्तितम् ॥ ४९ ॥

---

१ 'भावुकश्चेति गीतज्ञाः पञ्चधा गायनं जगुः' इति सङ्गीतरत्नाकरे ।

अथ कविलक्षणम् ।

शुचिर्दक्षः शान्तः सुजनविनतः सूनृततरः
कलावेदी विद्वानतिमृदुपदः काव्यचतुरः ।
रसज्ञो दैवज्ञः सरसहृदयः सत्कुलभवः
शुभाकारश्छन्दोगुणगणविवेकी स च कविः ॥ ११ ॥

भटलक्षणम् ।

अनेकभाषासु विशेषबुद्धयो
नृपालवंशावलिकीर्तनक्षमाः ।
प्रबन्धविद्यापठने प्रवीणा
महीशयोग्या मगधा महीतले ॥ १२ ॥

अथ गायकलक्षणम् ।

षाडवौडवसम्पूर्णगायने जनरञ्जकाः ।
काकुवर्जितशारीरा गायका राजवल्लभाः ॥ १३ ॥

अथ परिहासकलक्षणम् ।

क्रियाङ्गभाषाङ्गसमस्तवञ्चना-
लसत्प्रसङ्गात्मिकवक्रयुक्तयः ।
प्रस्तावहास्योचितवाग्विलासा
बुधैः प्रशस्ताः परिहासका (के) गुणाः ॥ १४ ॥

इतिहासज्ञलक्षणम् ।

पुराणैरवशिष्टार्थैः व्याख्यानकथने क्षमाः(?) ।
इतिहासविदः साक्षाद्गीतवाद्यविचक्षणाः ॥ १५ ॥

अथ ज्योतिषलक्षणम् ।

ग्रनिप्रमाणान्यथजातकादीन्
ज्ञेयः सुसिद्धान्तविचारदक्षकः ।
ग्रहोपरागादिषु शुद्धलक्षणः
स पण्डितो देवगुरोः समानः ॥ १६ ॥

अथ वैद्यलक्षणम् ।

पाण्डुश्वासकफातिसारविषजाः कर्मज्वरा मूत्रजाः
मेदोद्रेककफोद्भवा हिमभवा वातानलीभिः क्रमात् (?) ।
तिस्रो वैद्यकसंहितासु निपुणः शास्त्रेषु बोधात्मवान्
दृष्टादृष्टविविधरोगहरणः सद्वैद्यधन्वन्तरिः ॥ १७ ॥

अथ पुराणिकलक्षणम् ।

आलापोक्तिषु चातुर्यं श्रुतिज्ञः सर्वशास्त्रवित् ।
पौराणिकः पुराणेषु कुशलः कथितो बुधैः ॥ १८ ॥

अथ सभापतिलक्षणम् ।

अनेकशृङ्गारविचित्ररूपः
सर्वज्ञचातुर्यरसान्वितोऽसौ ।
सङ्गीतसाहित्यकलानुरक्तो
निर्मत्सरो चापसुगुणोऽल्पेन ॥ १९ ॥
तद्वामपार्श्वेऽपि पुराणभट्टाः
तद्दक्षिणेऽमात्यपुरोहिताश्च ।
तत्पृष्ठभागेऽपि च कोषरक्षकः
समीपविद्वत्कविगान्धर्वपुंसः ॥ २० ॥
ततः सुविद्यावहुलक्षणान्वितः
कलाप्रवीणो बहुजानकादिमन् (?) ।
ततो भिषग्दैवविदौ समीपे
संस्थापयेद्दक्षिणकोविदैः क्रमात् ॥ २१ ॥
महीशवामे वरमध्यमण्डलं
संस्थापयेत्सैन्यपतिं क्रमाच्च ।
पार्श्वोभयोर्वन्दिभटप्रवीणा
शृङ्गारगानश्रवणार्थकाश्च ॥ २२ ॥

---

१ [illegible]

सा चित्रिणी शङ्खिनिहस्तिनी क्रमात्
सा पद्मिनी रूपविलाससंभ्रमाः ।
आपालतारुण्यविदग्धयौवना
बिम्बाधरा शोभितचन्द्रिकाननाः ॥ २९ ॥
पीनोन्नतोत्तुङ्गकुचाभिशोभिताः
सकञ्चुका रत्नविचित्रभूषणाः ।
तद्रम्यरूपाः कुचकुम्भशोभिता
विचित्रहारा मणिमौक्तिकैर्युताः ॥ ३० ॥
सपादहस्ताब्जसुखाब्जरेखाः
सलक्षणा युक्तकपोलरम्याः ।
कुचौ विशालौ मृदुवेणिभेदाः
पुष्पाण्यलङ्कृत्य मनोहराणि ॥ ३१ ॥
लज्जान्विता मृदुवचो (?) बहुनृत्यगीता
लावण्यहंसगमना बहुलास्ययुक्ताः ।
गन्धर्वशास्त्रनिपुणा रमणाश्च रम्भा-
तिलोत्तमा और्वशिमेनका मताः (?) ॥ ३२ ॥
राज्यर्पिता दर्शिरमोपयौवना
विद्याकलारागसुगर्वरञ्जकाः ।
पुष्पाञ्जलिं दापयितुं समारभे-
द्रङ्गप्रदेशं प्रति लज्जितागताः ॥ ३३ ॥
अङ्गेनालम्बयेद्गीतं हस्तेनार्थं प्रदर्शयेत् ।
नेत्राभ्यां भावयेद्भावं पादाभ्यां तालनिर्णयः ॥ ३४ ॥
एवं भावमनो धृत्वा पुष्पाञ्जलिपुरःसरम् ।
महीन्द्रस्य समीपाग्रे रङ्गपीठे समर्पयेत् ॥ ३५ ॥
हस्तपात्रेऽर्पितकुचौ करौ विनतिनाकृती ।
नेत्रजातिसमेतैवं नीराजनकृता नृपम् (?) ॥ ३६ ॥

अथ पुष्पाञ्जलिः ।

ब्रह्मा तालधरो हरिश्च पटही वीणाकरी भारती
वंशज्ञौ शशिभास्करौ श्रुतिधराः सिद्धाप्सराः किन्नराः ।
नन्दीभृङ्गिरिटादिमर्दलधराः सङ्गीतको नारदः
शम्भोर्नृत्तकरस्य मङ्गलतनोर्नाट्यं सदा पातु नः ॥ ३७ ॥

लक्ष्मीस्ते सदने सदा निवसतां चित्ते च चिन्तामणिः
स्वर्धेनुस्तव गोकुले सुरतरुश्चारामभूमौ तव ।
वाणी ते वदने दया नयनयोर्दानं करे तेऽन्वहं
विष्णुश्चेतसि ते मतिश्च सुकृते कीर्तिश्च लोकत्रये ॥ ३८ ॥

इन्दुं कैरविणीव कोकपटलीवाम्भोजिनीबान्धवं
मेघं चातकमण्डलीव मधुपश्रेणीव पद्माकरम् ।
माकन्दं पिकसुन्दरीव रमणीवात्मेश्वरं प्रोषितं
चेतोवृत्तिरियं मम क्षितिपते त्वां द्रष्टुमुत्कण्ठते ॥ ३९ ॥

इति पूर्वपुष्पाञ्जलिः ।

अथ पञ्चतालोत्पत्तिनिरूपणमाह ।

सदाशिवमुखोद्भूतास्तालाः पञ्चविधाः स्मृताः ।
सद्योजातमुखात्पूर्वमृग्वेदादुद्भवस्तथा ॥ ४० ॥
तस्माच्चच्चत्पुटो ज्ञेयः कान्तिर्गोक्षीरवर्णकः ।
ब्रह्मजातिसमाख्यातो गोपुच्छ इति संज्ञकः ॥ ४१ ॥
वामदेवे दक्षिणे च मुखे याजुपसम्भवम् ।
तस्माच्चाचपुटाख्यं (?) हि तालः क्षत्रियजातिकः ॥ ४२ ॥
पिपीलिका इति ज्ञेया वर्णकुङ्कुमकेसरी ।
दक्षिणे यजुषामाहुर्नारदेन प्रकीर्तितः ॥ ४३ ॥
अघोरे पश्चिमे मंत्रे मुखे जातो ह्यथर्वणः ।
षट्पितापुत्रकस्तालस्तस्मादुद्भवपिप्पले (?) ॥ ४४ ॥
वैश्यजातिरिति प्रोक्तः कनकाभ इति स्मृतः ।
मुरजा इति नामाख्यं नारदेन प्रशंसितम् ॥ ४५ ॥

"पदर्शकः" इति सङ्गीतेन पठः माग्र ।

तत्पुरुषेत्युत्तरे च मुखे सामवेदोद्भवं तथा ।
सम्पद्वेष्टिकतालोऽयं तस्मात्सम्भवमुच्यते (?) ॥ ४६ ॥
गान्धर्वमिति संज्ञं च मणिवर्णप्रशंसितम् ।
रिगमा इति संज्ञं तु ऋषिभिः प्रतिपादितम् ॥ ४७ ॥
ईशानोर्ध्वमुखे जातः शास्त्रागमसमन्वितः ।
तस्मादुद्भव उद्धट्टतालोऽयं नामतः क्रमात् ॥ ४८ ॥
नानाजातिर्नीलवर्णो यतिः समयतिः क्रमात् ।
रुद्रपञ्चमुखेभ्यश्च तालाः पञ्चविधा मताः ॥ ४९ ॥
ब्रह्महा च सुरापानी स्वर्णस्तेयी च तल्पगः ।
तत्संयोगी पञ्चमश्च येऽतिपातकिनः स्मृताः ॥ ५० ॥
तद्दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तमुदीरितम् ।
गणैर्नन्दीश्वराद्यैश्च ऋषिभिर्नारदादिभिः ॥ ५१ ॥
आदितालादितालानामेकोत्तरशतं क्रमात् ।
शृण्वतां पातकहरं राज्ञां क्रतुफलं लभेत् (?) ॥ ५२ ॥
राज्याभिवृद्धिसन्तानं रणे शत्रुविनाशनम् ।
सौभाग्यारोग्यमतुलं कामशास्त्रविवर्धनम् ॥ ५३ ॥
लास्याङ्गे संपरिज्ञानं फलावेदिनमुत्तमम् (?) ।
सर्वसङ्गीतसुभगं नृपाणां कीर्तिवर्धनम् ॥ ५४ ॥

इति श्रीनारदकृतौ सङ्गीतमकरन्दे नृत्ताध्याये नाट्यशालासभासभापतिपात्रपुष्पाञ्जलिपञ्चतालोत्पत्तिनिरूपणं नाम प्रथमः पादः ।

नृत्याध्याये द्वितीयः पादः ।

सदाशिवो हरिर्ब्रह्मा भरतः कश्यपो मुनिः ।
मतङ्गो यष्टश्च दुर्गा च शक्तिशार्दूलकोहलाः ॥ १ ॥
हनूमांस्तुम्बुरुश्चैव अङ्गदश्चैव नारदः ।
एते साहित्यसर्वज्ञा बुधास्तालान्प्रचक्रमुः ॥ २ ॥

जनको मद्दलक्ष्मीशो रागवर्धनसंज्ञकः ।
उत्सवश्चेति तालानामेकेनाभ्यधिकं शतम् ॥ १६ ॥
तल्लक्षणं हि वक्ष्येऽहं मुनिनारद इत्यसौ ।

अथ ताललक्षणमाह ।

ताले चचत्पुटे ज्ञेयं गुरुद्वन्द्वं लघुप्लुतम् ॥ १७ ॥
गुरुर्लघुर्गुरुश्चैव भवेच्चाचपुटाभिधे ।
पलगा गलपाश्चैव षट्पितापुत्रकस्तथा ॥ १८ ॥
मगणः स्यात्प्लुताद्यन्तं (:) संपद्वेष्टाख्यसंज्ञके ।
उद्व(द्ध)ट्टो मगणस्त्वेक आदितोऽतिलघुः स्मृतः ॥ १९ ॥
दर्पणः स्याद्द्रुतद्वन्द्वं गुरुश्चैव प्रकीर्तितः ।
अष्टगुर्वेकचर्चर्यां विरामं च द्रुतौ लघुः ॥ २० ॥
सिंहलीले विधातव्यं लघ्वाद्यन्तं द्रुतत्रयम् ।
द्रुतद्वयं –कारश्च कन्दर्पे परिकीर्तितः ॥ २१ ॥
सिंहविक्रमतालस्तु मगणो लपलौ गपौ ।
श्रीरङ्गसंज्ञके ताले सगणो लगपो मतः ॥ २२ ॥
रतिलीले विधातव्यं लघ्वोर्मध्ये गुरुद्वयम् ।
चत्वारो रङ्गताले स्याद्द्रुतौ(ता)गुरुस्ततः परम् ॥ २३ ॥
परिक्रमे द्रुतद्वन्द्वे यगणस्तदनन्तरम् ।
प्रत्यङ्गसंज्ञके ताले मगणः स्याल्लघुद्वयम् ॥ २४ ॥
लचतुष्कं विरामान्त्यं गजलीले प्रकीर्तितम् ।
लघुर्गुरुः प्लुतश्चैव त्रिभिन्ने परिकीर्तितः ॥ २५ ॥
वीरविक्रमताले तु लौ द्रुतौ च गुरुस्तथा ।
सविरामं लघुद्वन्द्वं ताले स्याद्धंसलीलके ॥ २६ ॥
वर्णभिन्नाभिधे ताले द्रुतद्वन्द्वं लघुर्गुरुः ।
राजचूडामणौ ताले द्रुतौ लश्च द्रुतौ लगः ॥ २७ ॥
रङ्गद्योतेन तालेन भगणो लप्लुतावपि ।
गपौ द्रुतौ गलो(लः)पश्च राजताले प्रकीर्तितः ॥ २८ ॥

---

१ अत्र आदर्शपुस्तकेऽक्षरमेकं त्रुटितम् ।

द्विला पो गगलो(लः)पञ्चसिंहविक्रीडिते लपौ ।
द्वौ द्रुतौ लो द्रुतौ चैव वनमाली गुरुस्तथा ॥ २९ ॥
गुरुर्लघुद्रुतौ गुश्च वर्णः स्याच्चतुरस्रके ।
लघुद्रुतौ लघू गश्च तिस्रवर्णः प्रकीर्तितः ॥ ३० ॥
प्रतितूर्यचिरामान्त्यं मिश्राख्यो द्वादशद्रुताः ।
प्लुतो गुरुद्रुतद्वन्द्वं गद्वयं लो गुरुस्तथा ॥ ३१ ॥
रङ्गप्रदीपताले स्यात्तगणाद्गप्लुतो यदि ।
गप्लुतौ द्रुतयुग्मं च हंसनादे प्रकीर्तितः (तम्) ॥ ३२ ॥
यगणो लगुरुश्चैव सिंहनादो निरूपितः ।
ताले स्यान्मल्लिकामोदे गद्वयं लचतुष्टयम् ॥ ३३ ॥
लघुद्रुतचतुष्कं स्याल्लघुः शरभलीलके ।
तगणो लो प्लुतौ गश्च रङ्गाभरणसंज्ञके ॥ ३४ ॥
तुरङ्गलीलताले स्याद्द्रुतद्वन्द्वं लघुस्तथा ।
तपा लगद्रुतौ गालपलपालश्च लद्वयम् ॥ ३५ ॥
निपद्वं (निःशब्दं) लचतुष्कं स्यात्ताले स्यात्सिंहनन्दने ।
रगणो लगुरुश्चैव जयश्रीरिति गण्यते ॥ ३६ ॥
भवेयुर्विजयानन्दे लद्वयं गुरवस्त्रयः ।
ललितौ प्रतिताले स्याद्रतौ लश्च द्वितीयके ॥ ३७ ॥
मकरन्दे द्रुतद्वन्द्वं लघुत्रयमतो गुरुः ।
लगौ पगौ लपौ गश्च कीर्तिताले प्रकीर्तितः ॥ ३८ ॥
प्लुतो गश्च प्लुतो गश्च ताले विजयसंज्ञके ।
सकारश्च सकारश्च जयमङ्गलनाम च ॥ ३९ ॥
लघुयुक्तो द्रुतौ ताले राजविद्याधराभिधे ।
सकारो मण्टताले स्यात्कल्पितं पचतुष्टयम् (?) ॥ ४० ॥
भारो रोपो गुरुद्वन्द्वं निःशब्दं मठतालके ।
अथवा नगणो जश्च लघुश्चैव प्रकीर्तितः ॥ ४१ ॥
जगणो लो द्रुतौ पश्च जयताले निरूपितः ।
द्रुतद्वयं लघुद्वन्द्वं भवेत्ताले कुडुक्के ॥ ४२ ॥

लघुद्वन्द्वं विरामान्त्यं ताले निःसारुके भवेत् ।
द्रुतद्वन्द्वं विरामान्त्यं क्रीडाताले प्रकल्पितम् ॥ ४३ ॥
चन्दनिःसारुगीताले लुतमेवाभिधीयते ।
सकारो गुरुलश्चैव त्रिभङ्गिरभिधीयते ॥ ४४ ॥
कोकिलप्रियताले स्यात्क्रमाद्गुरुलघुलुताः ।
ताले निःसारुके ज्ञेयो लघुश्चैव विधीयते (?) ॥ ४५ ॥
श्रीकीर्तिसंज्ञके ताले गुरुद्वन्द्वं लघुद्वयम् ।
भकारो बिन्दवो गुर्वोर्मध्ये स्याद्बिन्दुमालिके ॥ ४६ ॥
समताले लघुद्वन्द्वं विरामान्त्यं द्रुतत्रयम् ।
लौ द्रुतौ च लुतस्यान्ते ताले स्याद्नन्दनाभिधे ॥ ४७ ॥
किंचिद्गुर्द्वयोर्मध्ये बिन्दुयुग्मं प्रचक्षते ।
उद्वीक्षणे लघुद्वन्द्वं गुरुरेकस्ततः परम् ॥ ४८ ॥
मट्टिकायां विधातव्यं गुरुर्बिन्दुः लुतः क्रमात् ।
विरामादि व्योमयुग्मं लद्वयं च द्विमट्टिका ॥ ४९ ॥
डिङ्कीकारङ्गणं तस्यास्तस्याः सायोजने तथा ।
कौ बिन्दू लश्च बिन्दू च विज्ञेया वर्णमण्टिका ॥ ५० ॥
लद्वयं बिन्दुयुग्मं च गुरुश्चैवाभिनन्दके ।
विधातव्यान्तरक्रीडा विरामान्त्यं द्रुतद्वयम् (?) ॥ ५१ ॥
समद्रुतताले द्विलघु विरामान्त्यं द्रुतद्वयम् ।
द्रुतद्वन्द्वं लघुद्वन्द्वं गुरुद्वन्द्वं च दीपके ॥ ५२ ॥
लघुलुतौ सकारश्च स्यादनङ्गेऽभिधीयते ।
वेदद्रुतौ विरामान्तौ द्वौ पदौ विषमद्रुतः ॥ ५३ ॥
नान्दीताले समुद्दिष्टा लघुबिन्दुर्लघुर्गुरुः ।
मुकुन्दसंज्ञिके ताले लघुर्बिन्दुर्लघुर्गुरुः ॥ ५४ ॥
अन्ये मुकुन्दलघ्वादिषड्बिन्दु लचतुष्टयम् ।
लघुद्वन्द्वं साकारेण कुडुक्कः परिकीर्तितः ॥ ५५ ॥
एकेनैव द्रुतेन स्यादेकतालेतिसंज्ञितः ।
चतुर्विधान्यकङ्कालः पूर्वखण्डसमागमः ॥ ५६ ॥

लघुद्वन्द्वं विरामान्त्यं ताले निःसारुके भवेत् ।
द्रुतद्वन्द्वं विरामान्त्यं क्रीडाताले प्रकल्पितम् ॥ ४३ ॥
चन्दनिःसारुकीताले लुतमेवाभिधीयते ।
सकारो गुरुलश्चैव त्रिभङ्गिरभिधीयते ॥ ४४ ॥
कोकिलप्रियताले स्यात्क्रमाद्गुरुलघुप्लुताः ।
ताले निःसारुके ज्ञेयो लघुश्चैव विधीयते(?) ॥ ४५ ॥
श्रीकीर्तिसंज्ञके ताले गुरुद्वन्द्वं लघुद्वयम् ।
भकारो बिन्दवो गुर्वोर्मध्ये स्याद्बिन्दुमालिके ॥ ४६ ॥
समताले लघुद्वन्द्वं विरामान्त्यं द्रुतत्रयम् ।
तौ द्रुतौ च लुतस्यान्ते ताले स्याच्चन्दनाभिधे ॥ ४७ ॥
किञ्चिद्गुर्वोर्मध्ये बिन्दुयुग्मं प्रचक्षते ।
उद्वीक्षणे लघुद्वन्द्वं गुरुरेकस्ततः परम् ॥ ४८ ॥
मट्टिकायां विधातव्यं गुरुर्बिन्दुः लुतः क्रमात् ।
विरामादि व्योमयुग्मं लद्वयं च द्विमट्टिका ॥ ४९ ॥
ढिङ्कीकारकणं तस्यास्तस्याः स्यायोजने तथा ।
कौ बिन्दू लश्च बिन्दू च विज्ञेया वर्णमट्टिका ॥ ५० ॥
लद्वयं बिन्दुयुग्मं च गुरुश्चैवाभिनन्दके ।
विधातव्यान्तरक्रीडा विरामान्त्यं द्रुतद्वयम्(?) ॥ ५१ ॥
समाद्गताले द्विलघु विरामान्त्यं द्रुतद्वयम् ।
द्रुतद्वन्द्वं लघुद्वन्द्वं गुरुद्वन्द्वं च दीपके ॥ ५२ ॥
लघुलुतौ सकारश्च स्यादनङ्गेऽभिधीयते ।
वेद्द्रुतौ विरामान्तौ द्वौ पदौ विषमद्रुतः ॥ ५३ ॥
नान्दीताले समुद्दिष्टा लघुबिन्दुर्लघुर्गुरुः ।
मुकुन्दसंज्ञके ताले लघुर्बिन्दुर्लघुर्गुरुः ॥ ५४ ॥
अन्ये मुकुन्दतालस्याद्विपदद्बिन्दु लघुप्लुतम् ।
लघुद्वन्द्वं गकारेण कुडुक्कः परिकीर्तितः ॥ ५५ ॥
एकेनैव द्रुतेन स्यादेकतालेतिसंज्ञितः ।
चतुर्विधान्यकङ्कालः पूर्णखण्डसमागमः ॥ ५६ ॥

श्रीनन्दनस्य तालः स्याज्जगणः प्लुत इत्यपि ।
जयके जगणश्चैव बिन्दुयुग्मं प्लुतस्तथा ॥ ७१ ॥
बिन्दुर्लघुः प्लुतश्चैव लीलाताले प्रकीर्तितः ।
विलोके च लघुर्वक्रव्योमयुग्मं ततः प्लुतम् ॥ ७२ ॥
ललितप्रियताले स्यात्सगणोऽनन्तरा लघुः ।
जनताभिधताले स्यान्नयनेभ्यः परं गुरुः ॥ ७३ ॥
बिन्दुद्वयं विरामान्त्यं लप्लुतौ रागवर्धने ।
उत्सवः कथितः प्राज्ञैर्लघोरूर्ध्वं प्लुतं लघुः ॥ ७४ ॥
एवं प्रकारः कथितो नारदेन महात्मना ।

इति श्रीनारदकृतौ सङ्गीतमकरन्दे नृत्ताध्याये एकोत्तरशततालमात्रानिर्णयो नाम द्वितीयः पादः समाप्तः ।

अथ नृत्ताध्याये तृतीयः पादः ।

चतुरस्रादितालानामेतानि कथितान्यहम् ।
प्रस्तारसहितं लक्ष्म तद्भेदांश्च पृथग्विधान् ॥ १ ॥
तपोभागदपालापो पुमा पामगणेति च (?) ।
पञ्चकार्यप्रबन्धा च नन्दिकेश्वरकल्पितम् ॥ २ ॥
शब्दाडम्बरनामाख्यं तालं द्रुतचतुष्टयम् ।
प्लुतद्वयं गुरुस्तिस्र आडम्बरस्ततो लघुः ॥ ३ ॥
न तालं न च वादित्रमन्त्यतालेन योज्यते (?) ।
मध्ये मध्ये तथा कुर्यात्तालमात्रं समन्वितम् ॥ ४ ॥
सर्वशब्दसमायुक्त अरेख इति कीर्तितः ।
सततसुरपनेशेषु (?) प्रसिद्धो नारदेन च ॥ ५ ॥

अथ दशविधतालप्रबन्धा उच्यन्ते ।

गुरुद्वन्द्वं लघुद्वन्द्वं गुरुरेकस्त्रिभङ्गके ।
चतुर्लघुलकारश्च लप्लुतश्च चतुर्मुखे ॥ ६ ॥

---

१ "कथयाम्यहम्" इति पाठः स्यात् ।

एकतालश्च कङ्कालश्चतुस्तालश्च दोम्बुलिः ।
धनुर्मुखप्रबन्धं स्याच्छ्रूयते शत्रुनाशनम् ॥ २० ॥
कन्दर्पो बिन्दुमाली च समतालश्च नन्दनः ।
राजविद्याधरो झम्पा विषमः कन्दुकस्तथा ॥ २१ ॥
सङ्गीतश्च मनोरम्यमष्टमङ्गलनामकम् ।
प्रबन्धं च शृणोत्यत्र विषमग्रहमोचनम् ॥ २२ ॥
उद्घटः सिंहनादश्च अभङ्गो वीरविक्रमः ।
ततः शरभलीला च सिंहविक्रीडितो मतः ॥ २३ ॥
प्रतापशेखरश्चान्यः सिंहविक्रम एव च ।
रायनारायणो नाम नवतालप्रबन्धकम् ॥ २४ ॥
धमौ जपो लघुप्लौम चक्रपापविरामजौ ।
लपो नपो लपो धत्र सपो लघुगपो लघु ॥ २५ ॥
विरामान्तं लघुद्वन्द्वं पुनस्तत्र विरामकम् ।
चतुर्बिन्दु ललप्लोमौ जगुरुः स्यान्नवाभिधे ॥ २६ ॥
अभिनन्दान्तरक्रीडा मलतालश्च दोम्बुलिः ।
कुडुक्का प्रतिमठो मकरन्दश्च चर्चरी ॥ २७ ॥
परिक्रमो हंसनाद एभिस्तालैः समन्वितम् ।
दशरूपप्रबन्धं च श्रूयते कीर्तिवर्धनम् ॥ २८ ॥
नान्दी तृतीयकारस्तु लघुशेखरसंज्ञकः ।
प्रतापशेखरश्चैव तथैवानङ्गलीलकः ॥ २९ ॥
धर्णमद्दश्च चर्चर्यो वर्णतालो द्वितीयकः ।
उत्सवो मदनश्चैवमेकादश निरूपितम् ॥ ३० ॥
वनमाली राजचूडो वर्णतालः प्रदीपकः ।
रङ्गाभरण उद्घट्टो रतिकीर्तिश्च नन्दनः ॥ ३१ ॥
वीरविक्रमलक्ष्मीशा उत्सवश्च ततः परम् ।
प्रबन्धधर्ममालाख्यं श्रूयते पापनाशनम् ॥ ३२ ॥

(इति द्वादशतालः प्रबन्धः समाप्तः ।)

अङ्गतालाः क(थ्यन्ते) ।

गुरवः षोडश ज्ञेया द्वात्रिंशल्लघवः पुनः ।
चतुःषष्टिर्द्रुताश्चैव तालो यक्षपतिर्भवेत् ॥ ३३ ॥
विरामार्धार्धचन्द्रार्धमातृकात्रितयं तथा ।
व्यञ्जनं च लयं खण्डं लघुद्वन्द्वं द्रुतं ततः ॥ ३४ ॥
अनुद्रुतद्वन्द्वलघुस्तालोऽयं वाद्यविभ्रमः ।
इति सङ्गीतकैः प्रोक्तो द्राविडीदश विश्रुतः ॥ ३५ ॥
मरताले नकारः स्याद्गणो ल ततो लगः ।
ततश्च बिन्दवश्चैव कल्पितं भचतुष्टयम् ॥ ३६ ॥
पुनर्मठभकारश्च निःशब्दं च गुरुद्वयम् ।
आलापमध्ये चार्द्धेन्दुः सूरिभिश्च विरच्यते ॥ ३७ ॥
गुरुर्बहुकलायुक्ता द्रुतयुग्मं ततः परम् ।
ब्रह्मताले भवेत्तत्र नारदस्य मतं यतः ॥ ३८ ॥
द्रुतमेकं लघुद्वन्द्वं निःशब्दो लत्रयं भवेत् ।
द्रुतमल्प(?) मया प्रोक्तो लघून्याभ्यो निरूपितः ॥ ३९ ॥
गीतझम्पाख्यके ताले व्यञ्जनं द्रुतमिश्रलः ।
वाद्यं झम्पा विरामान्त्यं द्रुतद्वन्द्व च बन्धनम् ॥ ४० ॥
ब्रह्माण्डतालेऽनुद्रुतो द्रुतसाल्यं ह्यकल्पनम् (?) ।
षड्द्रुतास्त्वर्धबिन्दुश्च लघुश्चैव द्रुतद्वयम् ॥ ४१ ॥
तद्भेदबिन्दुलश्चैव ततो मिश्रलघुद्वयम् ।
द्रुतद्वयं विरामान्त्यं रायकोलाहलः स्मृतः ॥ ४२ ॥
द्रुतत्रयं लघुद्वन्द्वं त्रिरावृत्ता भका ततः ।
मातृकाद्वितयं चैव तालः प्रोक्तो महाशनिः ॥ ४३ ॥
अव्यक्तं व्यञ्जनं बिन्दु तिस्रो लघुः पुनः पुनः (?) ।
व्यञ्जनं घलयं द्वन्द्वमव्यक्तं तिघलस्तथा ॥ ४४ ॥
निघ्लो व्यञ्जनो बिन्दु(:) तिघ्रमात्रैकमेव च ।
निनाभेरिरिति प्रोक्तो वाद्यविद्याविशारदैः ॥ ४५ ॥

---

१ "गुरुयग्लन्वहमानं" इति ख० ।

गगनिःशब्दलघ्येकद्वितीयं लगलप्लुतम् ।
नगलो द्वौ द्रुतं दीर्घं यगणो लवलः स्मृताः ॥ ४६ ॥
गुरवः सप्त विज्ञेयाः सरलानि च षोडश ।
द्रुता विंशतिराख्यातास्तालो चाचगजाङ्कुशः ॥ ४७ ॥

(अथ) तालशब्दनिष्पत्तिः ।

तालशब्दस्य निष्पत्तिः प्रतिष्ठार्थेन धातुना ।
गीतं वाद्यं च नृत्यं च भाति ताले प्रतिष्ठितम् ॥ ४८ ॥
संयोगे च वियोगे च वर्तते च तयोर्द्वयोः ।
स्थापितोऽपि दश प्राणैः स कालस्तालसंज्ञिकः ॥ ४९ ॥
शिवशक्त्यात्मकं पुण्यं यशस्यं भुक्तिमुक्तिदम् ।
दशप्राणात्मकं तालं यो जानाति स तत्त्ववित् ॥ ५० ॥
कालमार्गक्रियाङ्गानि ग्रहजातिकलालयाः ।
यतिप्रस्तारकं चैव तालप्राणा दश स्मृताः ॥ ५१ ॥

अथ काललक्षणम् ।

उपर्युपरि विन्यस्य पद्मपत्रशतं सकृत् ।
स कालः सूचिसंभेदात्तत्क्षणस्य कलं प्रति ॥ ५२ ॥
लवः क्षणैरष्टभिः स्यात्काष्ठा चाष्टलवात्मिका ।
अष्टकाष्ठा निमेषः स्यान्निमेषैरष्टभिः कला ॥ ५३ ॥
ताभ्यां चैव चतुर्भागचतुर्भागामनुद्रुतः(?)।
अनुद्रुताभ्यां बिन्दुश्च बिन्दुभ्यां तु लघुर्भवेत् ॥ ५४ ॥
लघुद्वन्द्वं गुरुश्चैव त्रिलघु प्लुतमुच्यते ।
इतिमानगतिः प्रोक्ता तालज्ञैः पूर्वसूरिभिः ॥ ५५ ॥

अथ मार्गलक्षणम् ।

दक्षिणो वार्तिकश्चैव तथा चित्रविचित्रकः ।
तथा चित्रतरस्तु स्यादतिचित्रतरो मतः ॥ ५६ ॥

विक्षिप्ताख्या पताकाख्या मातृका स्वरिताष्टमी ।
अमात्राणि (पि) विज्ञेया कथितं नारदेन च ॥ ६९ ॥
सदान्दो ध्रुवका ज्ञेया सर्पिणी वामगामिनी ।
कृष्या दक्षिणतः पातः पद्मिनी स्यादधोगता ॥ ७० ॥
विसर्पिका बहिर्याता विक्षिप्ता कुञ्चितात्मिका ।
पताका चोर्ध्वगमना पतिता करपातना ॥ ७१ ॥

दक्षिणमार्गमात्रानामानि ।

ध्रुवका सर्पिणी चैव पताका परिकथ्यते ।
चतुर्मात्रा कला ज्ञेया मार्गिकेऽपि न योजयेत् ॥ ७२ ॥
ध्रुवकापतिते विप्रसरिविप्राक्षिकान् द्रुतान्(?) ।
अनेनैव प्रकारेण कालमार्गक्रिया भवेत् ॥ ७३ ॥

अथ अङ्गानि ।

अनुद्रुतो द्रुतश्चैव लघुर्गुरुस्ततः परम् ।
प्लुतश्चेति क्रमेणैव तालाङ्गानि च पञ्चधा ॥ ७४ ॥
द्रुतस्य देवता शम्भुर्लघोश्चाद्रिपतेः सुता ।
गौरी च श्रीश्चापि गुरोः प्लुते प्रमादपत्रयः ॥ ७५ ॥

अथ ग्रहाः ।

ग्रहास्त्रिधा समा नीतास्तथानागत इत्यपि(?) ।
तल्लक्षणं च वक्ष्यामि नारदो मुनिपुङ्गवः ॥ ७६ ॥
निवीतीते स्वतीतस्य तालातीते स्वनागतः ।
समः समग्रहः प्रोक्तस्तालज्ञैः पूर्वसूरिभिः ॥ ७७ ॥

अथ जातिः कथ्यते ।

चतुरस्रस्तिस्रमिपस्तालं खण्डाभिधे तथा(?) ।
चतुर्विधो भवेत्तालस्तत्स्वरूपं निरूप्यते ॥ ७८ ॥

---

१ °समो नीतस्तथा° इति शुद्धः पाठः स्यात् । २ °नीतोऽतीते° इति पाठः शुद्धः स्यात् । उपरि (श्लो. ७६) 'नीतः' इत्येव पाठदर्शनात् । ३ 'चतुरस्रस्त्रिस्रमिश्रतालः खण्डाभिधस्तथा' इति शुद्धः पाठः स्यात् ।

विक्षिप्ताख्या पताकाख्या मातृका त्वरिताष्टमी ।
अमात्राणि (पि) विज्ञेया कथितं नारदेन च ॥ ६९ ॥
सशब्दो ध्रुवका ज्ञेया सर्पिणी वामगामिनी ।
कृष्या दक्षिणतः पातः पद्मिनी स्यादधोगता ॥ ७० ॥
विसर्जिका बहिर्याता विक्षिप्ता कुलजात्मिका ।
पताका चोर्ध्वगमना पतिता करपातना ॥ ७१ ॥

दक्षिणमार्गमात्रानामानि ।

ध्रुवका सर्पिणी चैव पताका परिकथ्यते ।
चतुर्मात्रा कला ज्ञेया वार्तिकेऽपि न योजयेत् ॥ ७२ ॥
ध्रुवकापतिते चित्रसरिचित्रादिकान् द्रुतान् (?) ।
अनेनैव प्रकारेण कालमार्गक्रिया भवेत् ॥ ७३ ॥

अथ अङ्गानि ।

अनुद्रुतो द्रुतश्चैव लघुर्गुरुस्ततः परम् ।
प्लुतश्चेति क्रमेणैव तालाङ्गानि च पञ्चधा ॥ ७४ ॥
द्रुतस्य देवता शम्भुर्लघोश्चाद्रिपतेः सुता ।
गौरी च श्रीश्चापि गुरोः प्लुते ब्रह्मादयस्त्रयः ॥ ७५ ॥

अथ ग्रहाः ।

ग्रहास्त्रिधा समा नीतास्तथानागत इत्यपि (?) ।
तल्लक्षणं च वक्ष्यामि नारदो मुनिपुङ्गवः ॥ ७६ ॥
निकोतीते त्वतीतस्य तालातीते त्वनागतः ।
समः समग्रहः प्रोक्तस्तालज्ञैः पूर्वसूरिभिः ॥ ७७ ॥

अथ जातिः कथ्यते ।

चतुरस्रस्त्रिसमिश्रस्तालं खण्डाभिधे तथा (?) ।
चतुर्विधो भवेत्तालस्तत्स्वरूपं निरूप्यते ॥ ७८ ॥

---

१ °समो नीतस्तथा° इति शुद्धः पाठः स्यात् । २ °नीतोऽतीते° इति पाठः शुद्धः स्यात् । उद्देशे (श्लो. ७६) 'नीत' इत्येव पाठदर्शनात् । ३ 'चतुरस्रस्त्र्यस्रमिश्रस्तालः खण्डसंकीर्णकस्तथा' इति शुद्धः पाठः स्यात् ।

द्रुतादयः क्रमाच्चत्र यतिः स्रोतोगता मता ।
गोपुच्छा इति विज्ञेया द्रुतादीनां विपर्ययात् ॥ ८८ ॥

अथ प्रस्तारः ।

अन्येऽपि सन्ति भूयिष्ठास्तालास्ते लक्ष्यवर्त्मनः ।
प्रसिद्धविधिरत्रैव शास्त्रेऽस्मिन्प्रतिपादितः ॥ ८९ ॥
तथेति तत्प्रयार्थं तु (?) लघूपाया भवन्त्यमी ।
प्रस्तारसङ्ख्या नष्टं चोद्दिष्टं पातालकस्तथा ॥ ९० ॥
द्रुतमेरुर्लघुमेरुर्गुरुमेरुः प्लुतस्य च ।
मेरुः संयोगमेरुश्च खण्डप्रस्तारकं तथा ॥ ९१ ॥
प्राग्यां चतुर्णां मेरूणां नष्टोद्दिष्टं पृथक् पृथक् ।
एकोनविंशतिरिति प्रतिस्थानं ब्रुवेऽधुना ॥ ९२ ॥

प्रस्तारो यथा–

[1]न्यस्याल्पमध्यमहतोऽधस्तात्क्षेपं यथोपरि (?) ।
प्रागूने वामधःस्थाप्यं संभवे महतो लिखेत् ॥ ९३ ॥
अल्पानसंभवे तत्पूर्वं भूपोऽप्ययं विधिः ।
सर्वद्रुतावधिः कार्यः प्रस्तारोऽयं लघौ गुरौ ॥ ९४ ॥
द्रुतो व्यस्ते नन्यते च चाक्षराणि चतुर्विधम् (?) ।
संज्ञया तत्परिज्ञेयं द्रुतं लघुगुरुप्लुतम् ॥ ९५ ॥
प्रत्येकं तु द्रुतादीनां भवेत्कार्यसपञ्चकम् (?) ।
अनुद्रुतमर्धचन्द्रं व्यञ्जनं चाक नासिकम् ॥ ९६ ॥
अव्यक्तं चेति पञ्चैते पर्यायास्त्वनुद्रुते ।
अर्धमात्रद्रुतं व्योम वलयं बिन्दुके द्रुतम् ॥ ९७ ॥

---

१ °भूयिष्ठास्तालास्ते लक्ष्यवर्त्मनि° । इति सङ्गीतरत्नाकरे पाठो दृश्यते । २ °प्रसिद्धविधयुक्तत्वेन शास्त्रेऽस्मिन प्रदर्शिता° । इति पाठः सङ्गीतरत्नाकरे । ३ °तद्वैव प्रस्तयार्थं तु लघू° इति पाठः सङ्गीतरत्नाकरे । ४ °प्रस्तारसङ्ख्ये च° इति पाठः सङ्गीतरत्नाकरे । ५ °प्रस्तपार्थं ब्रुवेऽधुना° इति सङ्गीतरत्नाकरपाठः । ६ 'न्यस्याल्पमाद्यान्महतोऽधस्तात्क्षेपं यथोपरि' इति सङ्गीतरत्नाकरे । ७ °प्रागूने वामसंस्थाप्य सङ्गीतरत्नाकरे ।

लघु नियामकं ह्रस्वमात्रतालरसं तथा ।
द्विमात्रं च कला वक्रं दीर्घं च गुरु कीर्तनम् ॥ ९८ ॥
द्रुतत्रयं त्रिमात्रं च दीप्तं तालत्रयं तथा ।
अनुद्रुतस्वरूपं च तद्बालेन्दुकलात्मकम् ॥ ९९ ॥
द्रुतस्तु वलयाकारो लघुरूर्ध्वशराकृतिः ।
गुरुर्वक्रधनुर्ज्ञेयं द्रुतस्य शिखरो गुरुः ॥ १०० ॥
पञ्चाङ्गानां स्वरूपादि कथितं नारदेन च ।

इति श्रीनारदकृतौ सङ्गीतमकरन्दे नृत्याध्याये तालदशनिरूपणं नाम तृतीयः पादः समाप्तः ।

नृत्याध्याये चतुर्थः पादः ।

अथ मृदङ्गोत्पत्तिलक्षणमाह—

चन्दनं सुकुमारं च सुवृत्तं च मनोहरम् ।
वक्रकोटरवर्ज्यं हि आनयेद्देवदारुकम् ॥ १ ॥
अष्टषष्टिभिरित्यत्र अङ्गुलीपर्यसंमितैः ।
गणयेन्मृदङ्गौन्नत्यं प्रमाणं प्राह चन्मुनिः ॥ २ ॥
द्वात्रिंशत्सर्वमङ्गले तु मध्ये तत्र नियोजयेत् ।
मृदङ्गस्य मुखे द्वे च पर्यं षोडश षोडश ॥ ३ ॥
शिवशक्तिमयौ प्रोक्तौ चर्मौघक्रमयुच्यते (?) ।
दक्षिणे शिवमध्यन्यो वामे शक्तिसमन्वितः ॥ ४ ॥
स पट्त्रिंशतानि (?) छन्दांसि तन्त्रयो बन्धनं ततः ।
ब्रह्मविष्णुमहेशानां चन्दनं ग्रन्थिका भवेत् ॥ ५ ॥
समवादनले कृत्वा गृहीत्वा वादनं क्रमात् ।
नमस्कृत्य उभौ हस्तौ समयार्थं च कारयेत् ॥ ६ ॥
तद्विनोदयनार्थेन पश्चाद्गुल्मि निवेदयेत् ।
दक्षिणे चाङ्गुली द्वे च वामे करतलेन च ॥ ७ ॥

समध्वनिसमायुक्तं श्रूयते पुत्रवर्धनम्।
राज्याभिवृद्धिरतुलं रणे शत्रुपलायनम्॥ ८॥
एकमेकं भिन्नरूपं ध्वनिं यत्र शृणोति यः।
शिवनादे भवेद्व्याधिः शत्त्या दारिद्र्यमाप्नुयात्॥ ९॥

(इति मृदङ्गलक्षणम्।)

अरेखा सारिणी चैव सम्प्रसारी ततः परम्।
समगैकैव कैवालं हस्तसंयुक्तमेव च॥ १०॥
अरेखा सम्पुटीयुक्ते पुरोदृष्टिमवेक्षते।
सारिणीं दक्षिणभुजे करौ खण्डयुतौ द्रुतौ॥ ११॥
प्रसारिणी वामभुजे हस्ते हस्तकनिष्ठिके।
अङ्गुली कङ्कणाभावे वेष्टितावग्र आन्त्यकौ॥ १२॥
समगैकेति विख्याता हस्तौ वामस्तने धृतौ।
कैवालं दक्षिणकुचे लग्नौ चूचुकदर्शनम्॥ १३॥
चतुरं च कुवलं च धृतहस्तमनूरणम्।
परिक्रमं च पश्चैते चासंयुतमतं विदुः॥ १४॥
चतुरं कमलं हस्तमुन्नतपार्श्वदक्षिणे।
वामे पताकवद्भूत्वा चलनं च कुवालकम्॥ १५॥
कनिष्ठाङ्गुलिमुखेन वलये धृतहस्तकम्।
समपादतलौ दृष्टिपार्श्वैकैककरौ मतः॥ १६॥
ससर्पफणिपद्मेन ऊर्ध्वान्तिलपुरो यदि।
दक्षिणे कटितलं च करोति च मनूरणम्॥ १७॥
वामपार्श्वे तु वलयं हस्तं यत्र करोति सः।
तर्जन्यङ्गुष्ठकं रन्ध्रं परिक्रमसुदीरितम्॥ १८॥
कुरुडायी चित्रतरं तथा चित्रकलीति च।
घनरयं नागपन्धं चक्रभ्रमरिका तथा॥ १९॥
अतिचक्रभ्रमरी विधृतभ्रमरिका ततः।
अष्टभ्रमरिकाण्येव नारदेन विचर्चिता॥ २०॥

कुरुडायी शिरोभ्राम्यं स्थितं दक्षिणपार्श्वके ।
पार्श्वे दृष्टिर्विषपदा उचोयगमनं ततः ॥ २१ ॥

शिरोभ्रमणम् ।

वामे कटिभ्रमणकं विक्षेपं पा....णे ।
वामस्कन्धं च दृष्टिं च स्थाप्यचित्रकुली तथा ॥ २२ ॥
भ्रमणं दक्षिणकटे (टौ) पादं विक्षिप्य वामके ।
वामस्कन्धे दृष्टिं.... घनरचं भ्रमणं च तत् (?) ॥ २३ ॥
शिरोभ्रमणकं कृत्वा स्कन्धमध्ये निवेदयेत् ।
समदृष्टिः समगतिर्नागयन्थं कराङ्गुलिम् ॥ २४ ॥
कट ऊर्ध्वं भ्रमणकं कटे लग्नं तु वामकम् ।
वामपार्श्वे तु गमनं चक्रभ्रमरिका भवेत् ॥ २५ ॥
सदैव भ्रमणं कुर्याद्धस्तो दक्षिणकट्यपि (?) ।
निवेश्य दक्षिणगतिरतिभ्रमरकं भवेत् ॥ २६ ॥
सर्वाङ्गभ्रमणं कुर्यात्समदृष्टिरधो द्वयोः ।
मध्ये मध्ये च मदनं धृतभ्रमरिका भवेत् ॥ २७ ॥
चोटावणी चिगुरुश्च समगात्रं यथाक्रमम् ।
वीरगात्रं विषमकमर्धगात्रं तथैव च ॥ २८ ॥
वीरगात्रफणीवालं चिटियोटवणिस्तथा ।
शिरांसि नवसङ्ख्यानि नारदस्य मतानि तु ॥ २९ ॥
उन्नतं च शिरः कृत्वा भ्रूविक्षेपश्च वीक्षकैः ।
उद्धृतौ च करौ कृत्वा चलनं चोटवेणिकम् ॥ ३० ॥
वामहस्ते शिरः स्थाप्य (?) कटाक्षैर्वीक्षितो गतिः ।
मध्ये मध्ये च गमकं चिगुरुः कथ्यते बुधैः ॥ ३१ ॥
तथैव दक्षिणे हस्ते स्थापयेच्च शिरो दृशः ।
मध्यमध्ये चिरामं च समगात्रमिति स्मृतम् ॥ ३२ ॥

---

१ अस्मादर्शे आदर्शपुस्तके त्रीण्यक्षराणि त्रुटितानि । २ अस्मादर्शपुस्तके द्वे अक्षरे लुप्ते ।

अधोदृष्टिशिरःपादपदनं शिक्षाङ्गकम्(?) ।
¹...............मं चरणाग्रमिति स्मृतम् ॥ ३३ ॥
अर्धपार्श्वगति शीर्षं चक्रकटिसमन्वितम् ।
वामहस्तेऽङ्गुलिनदं चटयं विपणात्रकम् ॥ ३४ ॥
अर्धगात्रशिशिरः पुरोहस्तौ कटीतटौ ।
कृत्वा दक्षिणसर्वप्रत्यङ्गं मूलं च कोटरम् ॥ ३५ ॥
सर्वेष वामजङ्घोऽस्य शिरो निक्षिप्य दक्षपः ।
गमनं च फणीपार्श्वं ²..........भयेत्तथा ॥ ३६ ॥
अन्तःशिरो बाह्यशिरो(रः) ऊर्ध्वाधो पादकुट्टनम् ।
भ्रमति भ्रम्यचतुरो चिटभाटाचणिक्रमम् ॥ ३७ ॥
चित्रं चैचातिचित्रं च चिन्दन्ति सम एव च(?) ।
चत्वारश्चरणा भेदाः कथिता नारदेन च ॥ ३८ ॥
चक्रपादाङ्गुलीरन्यं नटभावं विनिर्दिशेत् ।
नीचोच्चगमनं कुर्याच्चित्रलक्षणमुच्यते ॥ ३९ ॥
उभौ पादाङ्गुली वक्रौ (क्रे) कृत्वा गमनमादिशेत् ।
मध्ये भ्रमणकं कुर्यादतिचित्रं वदन्ति च ॥ ४० ॥
पादमालाङ्गुलौ गम्यमधोहस्तौ कृतौ नटः ।
अर्धपार्श्वचक्रभेदं भवेदिदन्ति तालगाः ॥ ४१ ॥
समपादौ समा दृष्टिः समचारीकृतान्विताः ।
समभ्रमणनटनः सममित्युच्यते बुधैः ॥ ४२ ॥
प्रपञ्चित्रनाटीभावाः सर्वदेशेषु संमताः ।
सर्वशास्त्रसमा भावाः कथिता नारदेन च ॥ ४३ ॥

इति श्रीनारदकृतौ सङ्गीतमकरन्दे नृत्याध्याये नृत्तप्रकरणं नाम
चतुर्थपादः समाप्तः ॥

इति सङ्गीतमकरन्दः समाप्तः । ³

---

१ अत्रादर्शपुस्तके पादाक्षराणि लुप्तानि । २ अत्रादर्शपुस्तके पादार्धाक्षराणि त्रुटितानि ।
३ श्लोकोऽयं आदर्शपुस्तके लेखकेन आदर्शपुस्तकलेखनकालः स्वाभिधानादिकं च निरूपितं यथा—
"शके १५५१ शालिवाहे विभवनामसंवत्सरे आश्विनमासे कृष्णपक्षे विजयदशम्यां विद्यापुरमहानगरे श्रीमन्महागणपतिरायकृष्णाजीदासेनेदं सङ्गीतमकरन्दाख्यपुस्तकं लिखितम् । महागणपतिर्जयति" ॥

परिशिष्टम् १

श्रुतीनां संख्यानामशुद्धविकृतस्वरप्रदर्शकतालिका ।

श्रुतिसङ्ख्या	श्रुतिनामानि	शुद्धस्वर-नामानि	शुद्धस्वर-श्रुतिसंख्या	विकृतस्वरनामानि	विकृतस्वरगत-श्रुतिसंख्या
१	सिद्धा	•	•	कैशिकनिषादः	त्रिश्रुतिकः
२	प्रभावती	•	•	काकलीनिषादः	चतुःश्रुतिकः
३	कान्ता	•	•	च्युतषड्जः	द्विश्रुतिकः
४	सुप्रभा	षड्जः	चतुःश्रुतिकः	अच्युतषड्जः	•
५	शिखा	•	•	•	•
६	दीप्तिमती	•	•	•	•
७	उग्रा	ऋषभः	त्रिश्रुतिकः	•	•
८	ह्लादी	•	•	विकृतर्षभ	चतुःश्रुतिकः
९	निर्विरी	गान्धारः	द्विश्रुतिकः	•	•
१०	दिरा	•	•	साधारणगान्धारः	त्रिश्रुतिकः
११	सर्पसहा	•	•	अन्तरगान्धारः	चतुःश्रुतिकः
१२	क्षान्तिः	•	•	च्युतमध्यमः	द्विश्रुतिकः
१३	विभूतिः	मध्यमः	चतुःश्रुतिकः	अच्युतमध्यमः	•
१४	मालिनी	•	•	•	•
१५	चपला	•	•	•	•
१६	बाला	•	•	त्रिश्रुतिपञ्चमः, कैशिकपञ्चमो वा	त्रिश्रुतिकः
१७	सर्वरत्ना	पञ्चमः	चतुःश्रुतिकः	•	•
१८	शान्ता	•	•	•	•
१९	विकलिनी	•	•	•	•
२०	हृदयोन्मलिनी	धैवतः	त्रिश्रुतिकः	•	•
२१	विसारिणी	•	•	विकृतधैवतः	चतुःश्रुतिकः
२२	प्रसूना	निषादः	द्विश्रुतिकः	•	•

ग्रन्थनामानि		ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतनारायणः		... ...
सङ्गीतनारायणः		पुरुषोत्तममिश्रः
सङ्गीतपाठः		... ...
*सङ्गीतपारिजातः		अहोबलः
सङ्गीतपुष्पाञ्जलिः		... ...
*सङ्गीतमकरन्दः		नारदः
सङ्गीतमकरन्दः		वेदः
सङ्गीतमीमांसा		कुम्भकर्णमहीमहेन्द्रः
सङ्गीतमुक्तावली		देवाचार्यः
,, ,,		देवेन्द्रः
सङ्गीतमेरुः		कोहलः
सङ्गीतरत्नमाला		... ...
*सङ्गीतरत्नाकरः		श्रीशार्ङ्गदेवः
सङ्गीतरत्नावली		सोमदेवपरमर्दी
*सङ्गीतरत्नाकरटीका		कल्लिनाथः
* ,, ,,	(अध्याय १)	सिंहभूपालः
,, ,,		कुम्भकर्णनरेन्द्रः
,, ,,	(हिंदीभाषा)	गङ्गारामः
,, ,,		हंसभूपालः
सङ्गीतराघवः		सोमभूपालः
सङ्गीतराजः		कुम्भकर्णः
सङ्गीतविनोदः		... ...
सङ्गीतवृत्तरत्नाकरः		विट्ठलः
सङ्गीतशिरोमणिः		... ...
सङ्गीतसमयसारः		पार्श्वदेवः
सङ्गीतसमयसारः		... ...
सङ्गीतसर्वार्थसारसङ्ग्रहः		... ...
सङ्गीतसारामृतम्		तुलजेन्द्रः
सङ्गीतसारावली		... ...
सङ्गीतसारोद्धारः		हरिभट्टः
सङ्गीतसुधा		... ...
सङ्गीतसुधाकरः		सिंहभूपालः
सङ्गीतसुधाकरः		हरिपालः
सङ्गीतसुन्दरः		सदाशिवदीक्षितः
सङ्गीतसुरामृतम्		तञ्जावरनिवासि भोसले इत्युपाह्वतुलाजिमहाराजः

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
संगीतसेतुः	गङ्गारामः
संगीतामृतम्	कमललोचनः
संगीतोपनिषद्	सुधाकलश.
नारदसंहिता	नारदः
स्वरप्रस्तारः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujrat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by शार्ङ्गदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by श्रीमन्नरेन्द्र.

६. संगीतसूत्र. ,, शार्ङ्गदेवसूरि.

७. संगीतसुधाकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. हस्तरत्नावली by राघव.

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतसेतुः	गङ्गारामः
सङ्गीतामृतम्	कमललोचनः
सङ्गीतोपनिषद्	सुधाकलशः
सारसंहिता	नारदः
स्वरप्रस्तारः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujrat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by सारंगदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र.

६. संगीतसूत्र. „ सारंगदेवसूरि.

७. संगीतसुधाकर. by भरतमाई.

Bodleian Library Catalogue.

८. हस्तमुक्तावली. by राघव.

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतसेतुः	गङ्गारामः
सङ्गीतानन्दनम्	कमललोचनः
सङ्गीतोपनिषद्	सुधाकलशः
सारसंहिता	नारदः
स्वरसारः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujurat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by पार्श्वदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र.
६. संगीतनृत्य. ,, सारंगदेवसूरि.
७. संगीतनृत्याकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. हस्तरत्नावली. by राघव.

ग्रन्थनामानि		ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतनारायणः		... ...
सङ्गीतनारायणः		पुरुषोत्तममिश्रः
सङ्गीतनाट्यः		... ...
*सङ्गीतपारिजातः		अहोबलः
सङ्गीतपुष्पाञ्जलिः		... ...
*सङ्गीतमकरन्दः		नारदः
सङ्गीतमकरन्दः		वेदः
सङ्गीतमीमांसा		कुम्भकर्णमहीमहेन्द्रः
सङ्गीतमुक्तावली		देवणाचार्यः
,, ,,		देवेन्द्रः
सङ्गीतमेरुः		कोहलः
सङ्गीतरत्नमाला		... ...
*सङ्गीतरत्नाकरः		श्रीशार्ङ्गदेवः
सङ्गीतरत्नावली		सोमदेवारमर्दी
*सङ्गीतरत्नाकरटीका		कल्लिनाथः
* ,, ,,	(अध्याय १)	सिंहभूपालः
,, ,,		कुम्भकर्णनरेन्द्रः
,, ,,	(हिंदीभाषा)	गङ्गारामः
,, ,,		हंसभूपालः
सङ्गीतराघवः		बोमभूपालः
सङ्गीतराजः		कुम्भकर्णः
सङ्गीतविनोदः		... ...
सङ्गीतवृत्तरत्नाकरः		विठ्ठलः
सङ्गीतशिरोमणिः		... ...
सङ्गीतसमयसारः		पार्श्वदेवः
सङ्गीतसमयसारः		... ...
सङ्गीतसर्वार्थसारसङ्ग्रहः		... ...
सङ्गीतसारामृतम्		तुलजेन्द्रः
सङ्गीतसारावली		... ...
सङ्गीतसारोद्धारः		हरिभट्टः
सङ्गीतसुधा		... ...
सङ्गीतसुधाकरः		सिंहभूपालः
सङ्गीतसुधाकरः		हरिपालः
सङ्गीतसुन्दरः		सदाशिवदीक्षितः
सङ्गीतसुरामृतम्		तञ्जावरनिवासि भोसले इत्युपाह्वतुलजिमहाराजः

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
स्वरोदयसेतुः	गङ्गारामः
स्वरोदयम्	कमललोचनः
स्वरोदयविवृत्	सुधाकलशः
स्वरदीप	नारदः
स्वरकल्पः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujarat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by सारंगदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र.

६. संगीतमूल. ,, सारंगदेवसूरि.

७. संगीतरत्नाकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. हस्तरत्नावली. by राघव.

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतनारायणः	... ...
सङ्गीतनारायणः	पुरुषोत्तममिश्रः
सङ्गीतपाठः	... ...
*सङ्गीतपारिजातः	अहोबलः
सङ्गीतपुष्पाञ्जलिः	... ...
*सङ्गीतमकरन्दः	नारदः
सङ्गीतमकरन्दः	वेदः
सङ्गीतमीमांसा	कुम्भकर्णमहीमहेन्द्रः
सङ्गीतमुक्तावली	देवाचार्यः
,, ,,	देवेन्द्रः
सङ्गीतमेरुः	कोहलः
सङ्गीतरत्नमाला	... ...
*सङ्गीतरत्नाकरः	श्रीशार्ङ्गदेवः
सङ्गीतरत्नावली	सोमदेवपरमर्दी
*सङ्गीतरत्नाकरटीका	कल्लिनाथः
* ,, ,, (अध्याय १)	सिंहभूपालः
,, ,,	कुम्भकर्णनरेन्द्रः
,, ,, (हिंदीभाषा)	गङ्गारामः
,, ,,	हंसभूपालः
सङ्गीतराघवः	सोमभूपालः
सङ्गीतराजः	कुम्भकर्णः
सङ्गीतविनोदः	... ...
सङ्गीतवृत्तरत्नाकरः	विठ्ठलः
सङ्गीतशिरोमणिः	... ...
सङ्गीतसमयसारः	पार्श्वदेवः
सङ्गीतसमयसारः	... ...
सङ्गीतसर्वार्थसारसङ्ग्रहः	... ...
सङ्गीतसारामृतम्	तुलजेन्द्रः
सङ्गीतसारावली	... ...
सङ्गीतसारोद्धारः	हरिभट्टः
सङ्गीतसुधा	... ...
सङ्गीतसुधाकरः	सिंहभूपालः
सङ्गीतसुधाकरः	हरिपालः
सङ्गीतसुन्दरः	सदाशिवदीक्षितः
सङ्गीतसुरामृतम्	तञ्जावरनिवासि भोसले इत्युपाह्वतुलाजिमहाराजः

परिशिष्टम् २

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
...लसेतुः	गङ्गारामः
...गीतमृतम्	कमललोचनः
...गीतोपनिषद्	सुधाकलशः
...सारसंहिता	नारदः
...सारनारः	... ...
...सारमञ्जरी	... ...
...सरेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujrat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by शार्ङ्गदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र.

६. संगीतनृत्य. " शार्ङ्गदेवसूरि.

७. संगीतनृत्याकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. स्वररत्नावली. by राघव.

९

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतसेतुः	गङ्गारामः
सङ्गीतामृतम्	कमललोचनः
सङ्गीतोपनिषद्	सुधाकलशः
स्वरसंहिता	नारदः
स्वरप्रस्तारः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujarat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by सारंगदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

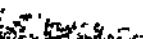
५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र.

६. संगीतनृत्य. „ सारंगदेवसूरि.

७. संगीतनृत्याकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. रत्नमालावली. by राघव.

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतसेतु	गङ्गारामः
सङ्गीतामृतम्	कमललोचनः
सङ्गीतोपनिषद्	सुधाकलश.
सारसंहिता	नारदः
स्वरसारः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujrat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by सारंगदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र.

६. संगीतवृत्त. ,, शार्ङ्गदेवसूरि.

७. संगीतरत्नाकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. रसकल्पवल्ली. by राघव.

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतसेतुः	गङ्गारामः
सङ्गीतामृतम्	कमललोचनः
सङ्गीतोपनिषद्	सुधाकलशः
नारदसंहिता	नारदः
सारसंग्रहः	... ...
सारमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्य.
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss. Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण, by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujarat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by सारंगदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र.

६. संगीतसूत्र. ,, सारंगदेवसूरि.

७. संगीतसुधाकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. रसकलावली. by राघव.

८

परिशिष्टम् २

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
...ीतसेतुः	गङ्गारामः
...ङ्गीतामृतम्	कमललोचनः
...ङ्गीतोपनिषद्	सुधाकलशः
...सारसंहिता	नारद.
...सारः	... ...
...सारमञ्जरी	... ...
...कलानिधिः	... ...
*...कलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujrat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by शार्ङ्गदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव whi... is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र.
६. संगीतनृत्य. " शार्ङ्गदेवसूरि.
७. संगीतनृत्याकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. रसरत्नावली. by राघव.

९.

ग्रन्थनामानि		ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतनारायणः		... ...
सङ्गीतनारायणः		पुरुषोत्तममिश्रः
सङ्गीतपाठः		... ...
*सङ्गीतपारिजातः		अहोबलः
सङ्गीतपुष्पाञ्जलिः		... ...
*सङ्गीतमकरन्दः		नारदः
सङ्गीतमकरन्दः		वेदः
सङ्गीतमीमांसा		कुम्भकर्णमहीमहेन्द्रः
सङ्गीतमुक्तावली		देवणाचार्यः
” ”		देवेन्द्रः
सङ्गीतमेरुः		कोहलः
सङ्गीतरत्नमाला		... ...
*सङ्गीतरत्नाकरः		श्रीशार्ङ्गदेवः
सङ्गीतरत्नावली		सोमदेवपरमर्दी
*सङ्गीतरत्नाकरटीका		कल्लिनाथः
* ” ”	(अध्याय १)	सिंहभूपालः
” ”		कुम्भकर्णनरेन्द्रः
” ”	(हिंदीभाषा)	गङ्गारामः
” ”		हंसभूपालः
सङ्गीतराघवः		सोमभूपालः
सङ्गीतराजः		कुम्भकर्णः
सङ्गीतविनोदः		... ...
सङ्गीतवृत्तरत्नाकरः		विठ्ठलः
सङ्गीतशिरोमणिः		... ...
सङ्गीतसमयसारः		पार्श्वदेवः
सङ्गीतसमयसारः		... ...
सङ्गीतसर्वार्थसारसङ्ग्रहः		... ...
सङ्गीतसारामृतम्		तुलजेन्द्रः
सङ्गीतसारावनी		... ...
सङ्गीतसारोद्धारः		हरिभट्टः
सङ्गीतसुधा		... ...
सङ्गीतसुधाकरः		सिंहभूपालः
सङ्गीतसुधाकरः		हरिपालः
सङ्गीतसुन्दरः		सदाशिवदीक्षितः
सङ्गीतसुदर्शनम्		तञ्जावरनिवासि भोसले इत्युपाह्वतुलजाजिमहाराजः

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
संगीतसेतुः	गङ्गारामः
संगीतामृतम्	कमललोचनः
संगीतोपनिषत्	सुधाकलशः
सारसंहिता	नारदः
स्वरप्रस्तारः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujarat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by सारंगदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र.

६. संगीतनृत्त. ,, सारंगदेवसूरि.

७. संगीतनृत्याकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. रसरत्नावली. by राघव.

८

ग्रन्थनामानि		ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतनारायणः		... ...
सङ्गीतनारायणः		पुरुषोत्तममिश्रः
सङ्गीतपाठः		... ...
*सङ्गीतपारिजातः		अहोबलः
सङ्गीतपुष्पाञ्जलिः		... ...
*सङ्गीतमकरन्दः		नारदः
सङ्गीतमकरन्दः		वेदः
सङ्गीतमीमांसा		कुम्भकर्णमहीमहेन्द्रः
सङ्गीतमुक्तावली		देवाचार्यः
,, ,,		देवेन्द्रः
सङ्गीतमेरुः		कोहलः
सङ्गीतरत्नमाला		... ...
*सङ्गीतरत्नाकरः		श्रीशार्ङ्गदेवः
सङ्गीतरत्नावली		सोमदेवपरमर्दी
*सङ्गीतरत्नाकरटीका		कल्लिनाथः
* ,, ,,	(अध्याय १)	सिंहभूपालः
,, ,,		कुम्भकर्णनरेन्द्रः
,, ,,	(हिंदीभाषा)	गङ्गारामः
,, ,,		हंसभूपालः
सङ्गीतराघवः		सोमभूपालः
सङ्गीतराजः		कुम्भकर्णः
सङ्गीतविनोदः		... ...
सङ्गीतशृङ्गाररत्नाकरः		विठ्ठलः
सङ्गीतशिरोमणिः		... ...
सङ्गीतसमयसारः		पार्श्वदेवः
सङ्गीतसमयसारः		... ...
सङ्गीतसर्वस्वसारसमुद्धारः		... ...
सङ्गीतसारामृतम्		शुभङ्करः
सङ्गीतसारावली		... ...
सङ्गीतसारोद्धारः		हरिभट्टः
सङ्गीतसुधा		... ...
सङ्गीतसुधाकरः		सिंहभूपालः
सङ्गीतसुधाकरः		हरिपालः
सङ्गीतसुन्दरः		गङ्गाधरदीक्षितः
सङ्गीतसूर्योदयम्		तञ्जावूरनिवासी भोसले इत्युपाह्वः तुलजामहाराजः

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
संगीतसेतुः	गङ्गारामः
संगीतामृतम्	कमललोचनः
संगीतोपनिषद्	सुधाकलशः
सारसंहिता	नारदः
स्वरमन्दारः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujarat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by शारंगदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र

६. संगीतनृत्य. „ शारंगदेवसूरि.

७. संगीतनृत्याकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. हस्तरत्नावली. by राघव.

८

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
[illegible]	... ...
[illegible]	[illegible]मिश्रः
[illegible]	... ...
[illegible]	[illegible]
[illegible]	... ...
[illegible]	[illegible]
[illegible]	देवः
[illegible]	[illegible]
... ...	देवाचार्यः
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	... ...
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
... ... ([illegible])	[illegible]
... ...	[illegible]
... ... ([illegible])	[illegible]
... ...	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	... ...
[illegible]	[illegible]
[illegible]	... ...
[illegible]	[illegible]
[illegible]	... ...
[illegible]	... ...
[illegible]	[illegible]
[illegible]	... ...
[illegible]	[illegible]
[illegible]	... ...
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
	[illegible]

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
संगीतसेतु.	गङ्गारामः
संगीतसूत्रम्	कमललोचनः
संगीतोपनिषत्	सुधाकलश.
सारसंहिता	नारदः
सारसंग्रहः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujarat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by सारंगदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र

६. संगीतवृत्त. „ सारंगदेवसूरि.

७. संगीतसुधाकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. हस्तरत्नावली. by राघव.

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतसेतुः	गङ्गारामः
सङ्गीतामृतम्	कमललोचनः
सङ्गीतोपनिषद्	सुधाकलशः
नारदसंहिता	नारदः
स्वरप्रस्तारः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujarat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by सारंगदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by भीमनरेन्द्र.

६. संगीतनृत्त. „ पार्श्वदेवसूरि.

७. संगीतनृत्याकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. स्वररत्नावली. by राघव.

ग्रन्थनामानि		ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतनारायणः		... ...
सङ्गीतनारायणः		पुरुषोत्तममिश्रः
सङ्गीतपाठः		... ...
*सङ्गीतपारिजातः		अहोबलः
सङ्गीतपुष्पाञ्जलिः		... ...
*सङ्गीतमकरन्दः		नारदः
सङ्गीतमकरन्दः		वेदः
सङ्गीतमीमांसा		कुम्भकर्णमहीमहेन्द्रः
सङ्गीतमुक्तावली		देवाचार्यः
,, ,,		देवेन्द्रः
सङ्गीतमेरुः		कोहलः
सङ्गीतरत्नमाला		... ...
*सङ्गीतरत्नाकरः		श्रीशार्ङ्गदेवः
सङ्गीतरत्नावली		सोमदेवपरमर्दी
*सङ्गीतरत्नाकरटीका		कल्लिनाथः
* ,, ,,	(अध्याय १)	सिंहभूपालः
,, ,,		कुम्भकर्णनरेन्द्रः
,, ,,	(हिंदीभाषा)	गङ्गारामः
,, ,,		हंसभूपालः
सङ्गीतराघवः		वोमभूपालः
सङ्गीतराजः		कुम्भकर्णः
सङ्गीतविनोदः		... ...
सङ्गीतवृत्तरत्नाकरः		विट्ठलः
सङ्गीतशिरोमणिः		... ...
सङ्गीतसमयसारः		पार्श्वदेवः
सङ्गीतसमयसारः		... ...
सङ्गीतसर्वार्थसारसङ्ग्रहः		... ...
सङ्गीतसारामृतम्		तुलजेन्द्रः
सङ्गीतसारावली		... ...
सङ्गीतसारोद्धारः		हरिभट्टः
सङ्गीतसुधा		... ...
सङ्गीतसुधाकरः		सिंहभूपालः
सङ्गीतसुधाकरः		हरिपालः
सङ्गीतसुन्दरः		सदाशिवदीक्षितः
सङ्गीतसुरामृतम्		तञ्जावरनिवासि भोसले इत्युपाह्वतुलजिमहाराजः

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
सङ्गीतसेतुः	गङ्गारामः
सङ्गीतामृतम्	कमललोचनः
सङ्गीतोपनिषत्	सुधाकलशः
सारङ्गीता	नारदः
स्वरप्रस्तारः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss. Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. सङ्गीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. सङ्गीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujarat, Kathiawad, etc.

३. सङ्गीतरत्नाकर. by शार्ङ्गदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. सङ्गीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. सङ्गीतसुधा. by भीमनरेन्द्र.

६. सङ्गीतवृत्त. ,, शान्तिदेवसूरि.

७. सङ्गीतसुधाकर. by भरताचार्य.

Bodleian Library Catalogue.

८. हस्तरत्नावली. by राघव.

ग्रन्थनामानि	ग्रन्थकर्तृनामानि
संगीतसेतुः	गङ्गारामः
संगीतामृतम्	कमललोचनः
संगीतोपनिषद्	सुधाकलशः
सारसंहिता	नारदः
सारङ्गसारः	... ...
स्वरमञ्जरी	... ...
स्वरमेलकलानिधिः	... ...
*स्वरमेलकलानिधिः	रामामात्यः
*हृदयप्रकाशः	हृदयनारायणदेवः
*हृदयकौतुकम्	हृदयनारायणदेवः

Additional List of Sanskrit Works on Music

(Supplied by the Central Library, Baroda, as found in several Mss.-Catalogues and Reports.)

Dr. Bhandarkar's Report 1887-91.

१. संगीतरागकल्पद्रुम.

India office Library Catalogue-Tawney & Thomas.

२. संगीतनारायण. by नारायण.

Buhler's Catalogue-Gujrat, Kathiawad, etc.

३. संगीतरत्नाकर. by सर्वदेव (as distinguished from शार्ङ्गदेव which is also mentioned in the same place)

४. संगीतोपनिषत्सार.

Oudh Catalogue.

५. संगीतसुधा. by श्रीकण्ठीरव.

६. संगीतसूत्र. " हरिदेवसूरि.

७. संगीतसुधाकर. by भरतार्क.

Bodleian Library Catalogue.

८. हस्तरत्नावली. by राघव.

सङ्गीतमकरन्दग्रन्थस्थानां पारिभाषिकादिशब्दानां वर्णानुक्रमणी।

पारिभाषिकादिशब्दानां वर्णानुक्रमणी ।